

Pravo naroda na samoodređenje u Jugoslaviji i neovisnost Republike Hrvatske

Jerabek, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:501941>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za povijest hrvatskog prava i države

Josipa Jerabek

**PRAVO NARODA NA SAMOODREĐENJE U JUGOSLAVIJI I
NEOVISNOST REPUBLIKE HRVATSKE**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Dalibor Čepulo

Zagreb, travanj 2024.

Zahvala

Iskreno zahvaljujem svojem mentoru, prof. dr. sc. Daliboru Čepulu na znanju koje mi je prenio te na strpljenju, pomoći i vodstvu prilikom pisanja ovog rada.

Izjava o izvornosti

Ja, Josipa Jerabek, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima od onih navedenih u radu.

Josipa Jerabek, v.r

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Karakteristike i značenje prava naroda na samoodređenje	1
2.1. Povijesni razvoj prava naroda na samoodređenje	2
3. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u nastanku Jugoslavije	4
3.1. Stvaranje jugoslavenske države 1918.	4
3.1.1. Svibanjska i Krfska deklaracija.....	4
3.1.2. Nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca6	
3.2. Nastanak federalne Jugoslavije.....	8
4. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznim i republičkim ustavima od 1946. do 1974.	9
4.1. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije i u ustavima narodnih republika	9
4.1.1. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije	9
4.1.2. Ustav Narodne Republike Hrvatske.....	10
4.1.3. Ustavi ostalih narodnih republika	11
4.1.4. Usporedba ustava narodnih republika.....	12
4.2. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznom i republičkim ustavima 1963. 13	
4.2.1. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963.....	13
4.2.2. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske iz 1963.	14
4.2.3. Ustavi ostalih socijalističkih republika iz 1963.	16
4.2.4. Usporedba ustava socijalističkih republika iz 1963.	17
4.3. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznom ustavu i u republičkim ustavima iz 1974.	18
4.3.1. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974.....	19
4.3.2. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974.	20
4.3.2.1. Značaj nacionalnog elementa u Ustavu SR Hrvatske	21
4.3.3. Ustavi ostalih socijalističkih republika	22
4.3.4. Usporedba ustava socijalističkih republika iz 1974.	24
4.3.4.1. Razlikovanje i navođenje naroda i narodnosti u republičkim ustavima 1974.....	24
4.4. Političke napetosti unutar SFRJ u 1980-im godinama.....	26
5. Pravo naroda na samoodređenje u stvaranju neovisne Hrvatske	28
5.1. Demokratske i konfederalne tendencije u Hrvatskoj	28

5.2.	Ustav Republike Hrvatske od 22. prosinca 1990.	29
5.3.	Rezolucija o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ i o mogućem savezu suverenih republika	31
5.4.	Proglašenje samostalnosti Republike Hrvatske	32
5.4.1.	Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske	32
5.4.2.	Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske	33
5.4.3.	Zajednička (Brijunska) deklaracija	34
5.4.4.	Odluka od 8. listopada 1991. o raskidu svih državno-pravnih veza s bivšom SFRJ i njezinim republikama.....	35
6.	Pravo naroda na samoodređenje u raspadu Jugoslavije	36
6.1.	Deklaracija o Smjernicama za priznavanje novih država u istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu i Deklaracija o Jugoslaviji od 16. prosinca 1991.	37
6.2.	Mišljenja Arbitražnog povjerenstva Mirovne konferencije o Jugoslaviji vezana uz pravo naroda na samoodređenje i raspad Jugoslavije	38
6.2.1.	Mišljenje br. 2 od 11. siječnja 1992.	38
6.2.2.	Mišljenje br. 1 od 29. studenog 1991., Mišljenje br. 8 od 4. srpnja 1992.....	40
6.2.3.	Mišljenja od 11. siječnja 1991.: Mišljenje br. 4., Mišljenje br. 5, Mišljenje br. 6, Mišljenje br. 7	41
7.	Zaključak.....	42
	Popis literature	44

Sažetak

U radu je izložena analiza prava naroda na samoodređenje u ustavnom pravu Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te u ustavima narodnih i socijalističkih republika, pri čemu je naglasak stavljen na analizu ustava Narodne Republike Hrvatske i Socijalističke Republike Hrvatske. Osim toga, u radu je prikazana analiza prava na samoodređenje u hrvatskim aktima vezanima za stvaranje neovisne Republike Hrvatske te analiza prava na samoodređenje u procesu raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i međunarodnog priznanja novih država.

Ključne riječi: pravo naroda na samoodređenje, raspad SFRJ, Arbitražno (Badinterovo) povjerenstvo, međunarodno priznanje, neovisnost Republike Hrvatske

1. Uvod

Već i samo određenje pojma prava naroda na samoodređenje karakterizira nedostatak suglasnosti oko sadržaja, nositelja, i načina primjene toga prava. Ono se obično definira kao pravo naroda na slobodan odabir vlasti svoje države te kao pravo pojedinog naroda da stvori vlastitu samostalnu državu. Primjena tog prava u vidu stvaranja neovisne države pojedinog naroda ostavlja izravne posljedice na državu iz čijeg se dijela teritorija formira nova država. Moguća šira primjena tog prava ugrožava *status quo* i generira nestabilnost u međunarodnim odnosima zbog čega je već i samo uređenje tog prava, a još i više njegova primjena vezano uz brojne kontroverze.

Ovaj rad prikazuje razvoj i značaj prava naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje u ustavnom pravu bivše Jugoslavije i procesu raspada te države i stvaranja novih neovisnih država uz naglasak na hrvatskim ustavnim aktima i stvaranju neovisne Republike Hrvatske. U radu se iznosi međunarodnopravni razvoj prava naroda na samoodređenje, a potom se ono razmatra u kontekstu nastanka jugoslavenske države 1918. te ustavnopravne regulacije u federalnoj Jugoslaviji. Potom se pravo na samoodređenje analizira u aktima za stvaranje neovisne Hrvatske, procesu raspada Jugoslavije i priznanja neovisnosti novih država.

2. Karakteristike i značenje prava naroda na samoodređenje

Pravo naroda na samoodređenje se u svom razvoju i realizaciji isprepliće s pravnim, povijesnim i političkim okolnostima te uzrokuje značajne političke promjene. Popraćeno je nejasnoćama i nedorečenostima koje se odnose na nositelja, selektivnost u primjeni te na odnos s drugim pravilima međunarodnog prava.¹ Načelno ga se dijeli na unutarnji i vanjski vid. Unutarnji vid označava pravo naroda u svakoj suverenoj državi, a odnosi se na slobodno odlučivanje o političkom i ekonomskom sustavu države. Vanjski vid označava pravo naroda na osnivanje vlastite države.²

¹ Cassese, A., *Self-determination of peoples: A legal reappraisal*, Cambridge University Press, New York, 1995., str. 325 – 337.

² Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 37., Sterio, M., *On the Right to External Self-Determination: „Selfistans,” Secession and the Great Power's Rule*, Cleveland – Marshall College of Law, 2009., str. 2.

2.1. Povijesni razvoj prava naroda na samoodređenje

Ideja o pravu naroda na samoodređenje javila se u 15. stoljeću, u vrijeme početka europske kolonizacije Amerike. Unatoč pokušajima da se zaštiti domorodačko stanovništvo, stvorila se razlika između tzv. civiliziranih nacija, koje su imale pravo na vlastitu državu te su bile nadređene tzv. divljim narodima, koji se nisu smatrali dijelom međunarodne zajednice. Pritom su civilizirane nacije bile zapravo europske države među kojima se, nakon Westfalskog mira 1648., promijenila politička ravnoteža i sve se više naglašavala važnost međudržavne suradnje i državnog suvereniteta.³

Nakon razdoblja prosvjetiteljstva, Deklaracije nezavisnosti iz 1776. i Francuske revolucije 1789., vladar je prestajao imati svekoliku važnost po državne odnose te se počinjala naglašavati važnost samog naroda. Narod više nije bio podređen vlasti, nego je postajao onaj kojemu vlast treba biti odgovorna.⁴ Prihvaćao se koncept unutarnjeg samoodređenja kao vladavine temeljene na pristanku onih kojima se vlada, te vanjskog samoodređenja kao akta osnivanja vlastite države zbog ugnjetavanja (*remedial secession*).⁵ U okolnostima Prvog svjetskog rata i boljševičke revolucije, Vladimir Iljič Lenjin i Woodrow Wilson su se, svaki na svoj način, zalagali za poštovanje prava naroda na samoodređenje.

Za Lenjina je pravo na samoodređenje bilo sredstvo proširenja socijalizma i borbe protiv velikoruske politike.⁶ Omogućavalo je pojedinoj naciji, tj. radnom narodu pojedine nacije, pravo na secesiju iz postojeće države (u kojoj ga vlast ugnjetava) i na osnivanje vlastite nacionalne države.⁷ Lenjin je smatrao da se države trebaju ujediniti u socijalističku federaciju iz koje će se moći odcijepiti ali je isto tako smatrao da do odcjepljenja neće doći jer će socijalističko uređenje zadovoljavati sve narode koji će se tako postupno integrirati u jedan socijalistički radni narod.⁸ Wilsonov koncept prava naroda na samoodređenje temeljio se na zapadnoj i demokratskoj teoriji te se prvenstveno odnosio na pravo naroda na slobodan odabir vlasti. Osim toga, zagovarao je da

³ Rodriguez –Santiago, E., *The Evolution of Self – Determination of Peoples in International Law*, Cambridge University Press, str. 202 – 204.

⁴ Rodriguez –Santiago, E., *op. cit.* u bilj. 3, str. 206 - 207, Casese, A., *op. cit.* u bilj. 1, str. 11.

⁵ Rodriguez –Santiago, *op. cit.* u bilj. 3, str. 206.

⁶ Bježančević, S., *Povijesni razvoj prava na samoodređenje između dva rata – Lenjin vs. Wilson*, Pravni vjesnik, god. 37, br. 3 – 4, 2021., str. 231.

⁷ Lenjin, V. I., *Socijalizam i nacionalno pitanje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997, str. 86., Casese, A., *op. cit.* u bilj. 1, str. 17, 96 – 97.

⁸ Casese, A., *op. cit.* u bilj. 1, str. 17.

ono bude vodeće načelo u poratnom uređenju odnosa u središnjoj Europi.⁹ Smatrao je da je ono princip koji omogućuje miran suživot za narode i narodnosti bez obzira na njihovu veličinu i snagu.¹⁰ Wilsonov je koncept bio kritiziran zbog svoje neodređenosti u primjeni i zbog toga što bi realizacijom mogao dovesti do destabilizacije postojećih država.¹¹

Unatoč Wilsonovim nastojanjima, pravo naroda na samoodređenje nakon Prvog svjetskog rata ipak nije bilo uključeno u Pakt Lige naroda. Izazivalo je nedoumice i zabrinutost oko primjene pa je ostalo nedefinirano političko načelo izvan sustava međunarodnopravnih pravila.¹² Veći značaj je zadobilo nakon Drugog svjetskog rata. Tada je, unatoč neslaganjima i početnim strahovima da će izazvati građanske ratove i secesionističke pokrete, uvršteno u tekst Povelje Ujedinjenih naroda. Određeno je kao samo jedan od ciljeva, bez da državama stvara obvezu implementacije.¹³ Poveljom je iz političkog načela preraslo u pravni standard i temeljni kriterij za demokratsku i legitimnu vlast.¹⁴

Pravo na samoodređenje je, unatoč početnim neslaganjima pojedinih država, uvršteno u Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima donijetima 1966. Osim na dotadašnju primjenu u kolonijalnim područjima, počelo se odnositi i na narode u suverenim državama koji su potlačeni od strane vlasti te države.¹⁵

Opća skupština Ujedinjenih naroda je 1970. usvojila Deklaraciju o načelima međunarodnog prava i prijateljskim odnosima i suradnji između država u kojoj je, prema tada već postojećoj praksi država i rezolucijama Ujedinjenih naroda, utvrdila da se vanjski vid prava naroda na samoodređenje, uz kolonijalne narode, odnosi i na sve ostale narode koji su pod stranom okupacijom.¹⁶

⁹ Binder, G., *The Case for Self-Determination*, Stanford Journal of International Law, 1992. (223 – 170), str. 229, Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 20 - 21, Bježančević, S., *op. cit.* u bilj. 6, str. 235

¹⁰ Kardum L., *Američki stavovi o jadranskom pitanju uoči Pariške mirovne konferencije*, Politička misao (str. 132 – 145), sv. XXV, br. 3, 1966., str. 136 – 137.

¹¹ Cassese, A., *op. cit.* u bilj. 1, str. 22.

¹² Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 27, Gadkowski, T., *The Principle of Self – Determination in the Context of Human Rights*, Adam Mickiewicz University Law Review, 2017. (25 – 36), str. 26.

¹³ Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 39 - 40., Povelja Ujedinjenih naroda, NN 15/1993 (35), čl. 1., čl. 55.

¹⁴ Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 43., 47.

¹⁵ Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 48 – 52, 57.

¹⁶ Cassese, A., *o. cit.* u bilj. 1, str. 67 – 70, 90; Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations.

Na Konferenciji o europskoj sigurnosti i suradnji u Helsinkiju 1975., ponovno su se javile dileme oko prava naroda na samoodređenje, no postigao se konsenzus te je ono sadržano u tekstu Helsinškog završnog akta iz 1975. Dogovoreno je da se unutarnji i vanjski vid prava odnose i na narode u europskim državama, a ne više samo na kolonijalne narode. Nositeljem prava određena je cjelokupna populacija suverene države. Time je isključen strah od separatizma nacionalnih manjina jer one nisu nositelj vanjskog vida prava naroda na samoodređenje.¹⁷ Helsinškim završnim aktom su države na sebe preuzele političku odgovornost i stvorile novo običajno pravilo međunarodnog prava.¹⁸

Usvajanjem Pariške povelje za novu Europu u studenom 1990.: „u vremenu dubokih promjena i povijesnih očekivanja“, smatralo se da je došao kraj europskim sukobima i podjelama. Potvrđena su jednaka prava naroda i njihovo pravo na samoodređenje u skladu s Poveljom Ujedinjenih naroda te međunarodnopravnim normama vezanim za teritorijalnu cjelovitost država. Iskazana je važnost načela iz Helsinškog završnog akta te je velika pozornost pridana demokraciji i poštivanju ljudskih prava.¹⁹

3. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u nastanku Jugoslavije

3.1. Stvaranje jugoslavenske države 1918.

3.1.1. Svibanjska i Krfska deklaracija

Tijekom Prvog svjetskog rata postavljalo se pitanje poratnog teritorijalnog preustroja, čime je i pravo naroda na samoodređenje postajalo sve značajnije. Zastupnici Jugoslavenskog kluba (zastupnici Slovenije, Istre i Dalmacije) u Carevinskom vijeću su 30. svibnja 1917. iznijeli politički program u obliku Svibanjske deklaracije. Zahtijevali su da se zemlje unutar Austro–Ugarske u kojima su živjeli Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u zajedničku jugoslavensku državu koja

¹⁷ Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 283 – 287, 296.

¹⁸ Cassese, A., *op.cit.* u bilj. 1, str. 290- 292.

¹⁹ *Charter of Paris for a New Europe*, <https://www.osce.org/> (pristup: 20. siječnja 2024.)

će biti pod vlašću habsburške dinastije. Svoje zahtjeve su temeljili na narodnom načelu i hrvatskom državnom pravu.²⁰

Tijekom rata je dio političara emigrirao iz Hrvatske i osnovao Jugoslavenski odbor (dalje: JO) na čelu s Franom Supilom. JO se samostalno proglasio predstavnikom južnih Slavena iz Monarhije te se zalagao za oslobođenje južnoslavenskih zemalja od habsburške vlasti i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Nakon što je saznao za plan Srbije i saveznika o podjeli hrvatskih teritorija, Supilo je odustao od prvotnog koncepta ujedinjenja i krenuo zagovarati drugačiju politiku. Upozoravao je na opasnost od velikosrpskog plana pa je naglašavao važnost ravnopravnosti u uređenju buduće države.²¹ Većina slovenskih i hrvatskih članova JO se nije htjela izjasniti o budućem državnom uređenju, a srpski članovi su se protivili federalizmu. Supilo je u konačnici dao ostavku, a vođenje JO je preuzeo Ante Trumbić.²²

Na Krfskoj konferenciji, u srpnju 1917., su predstavnici JO i predstavnici vlade Srbije pregovarali o državnom ujedinjenju jugoslavenskih zemalja. Tijekom konferencije su se pokazivale suprotnosti oko viđenja državnog ujedinjenja. Nikola Pašić, predsjednik srpske Vlade, zastupao je ideju priključenja teritorija Srbiji, dok je Trumbić zastupao ideju ujedinjenja zemalja i isticao povijesne državnopravne posebnosti. Unatoč neslaganjima, 20. srpnja 1917. je sklopljena Krfska deklaracija.²³ Deklaracijom se odredilo da će se nakon Prvog svjetskog rata područja na kojima su u sklopu Austro-Ugarske živjeli Srbi, Hrvati i Slovenci ujediniti sa Srbijom i Crnom Gorom. Tako se trebala oformiti Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, zajednička država u kojoj se trebala osigurati puna nacionalna i vjerska ravnopravnost. Tijekom pregovora se nije mogao postići konsenzus oko državnog uređenja pa je o tome trebala kasnije odlučiti Ustavotvorna skupština. Prema Deklaraciji je prihvaćen koncept ujedinjenja u zajedničku državu, a odbačena je ideja o priključenju teritorija Srbiji.²⁴

Samoodređenje je u Deklaraciji bilo utvrđeno kao „načelo slobodnog samoodređenja naroda“ te je bilo osnova za stvaranje države i očuvanje njezine teritorijalne cjelovitosti. Navedeno kao

²⁰ Deklaracija Jugoslavenskog kluba – vidi u: Petranović, B.; Zečević, M., *Jugoslavija 1918 – 1988: tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988., str. 83., Čulinović, F., *Jugoslavija između dva rata I*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961., str. 24 – 26.

²¹ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 53 – 54.

²² *Ibid.*, str. 54.

²³ Čulinović, F. *op.cit.* u bilj. 20, str. 42 – 46.

²⁴ *Ibid.*, str. 45.

temelj na kojem se zahtijevalo da narod ne bude pod tuđom vlašću i da se ujedini u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi. Osim toga, određeno je da se po načelu slobodnog narodnog samoodređenja ni jedan dio državne cjeline ne može odvojiti i pripojiti drugoj državi bez pristanka samog naroda.²⁵

3.1.2. Nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Unatoč nastojanjima Habsburškog dvora, Austro–Ugarska se nije uspjela održati te se raspala nakon Prvog svjetskog rata. U tim je okolnostima Hrvatski sabor, na poticaj Narodnog vijeća, 29. listopada 1918. jednostrano raskinuo sve državno-pravne odnose s Austro-Ugarskom. Osnovana je Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS).²⁶ Sabor je takvu odluku donio na temelju: „prava naroda na samoodređenje, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti“. Država SHS je s Kraljevinom Srbijom 9. studenog 1918. sklopila Ženevsku deklaraciju kojom se predviđalo njihovo ujedinjenje i funkcioniranje buduće države prema načelu ravnopravnosti. Deklaracija je utvrđivala federalne a i neke konfederalne elemente za privremeno uređenje buduće države, no o konačnom obliku vladavine i unutrašnjem uređenju je trebala odlučiti ustavotvorna skupština.²⁷ Predviđeno uređenje nije odgovaralo velikosrpskoj politici jer nije osiguralo hegemonistički položaj Srbije. Pašić je Deklaraciju smatrao poniženjem Srbije, ali ju je potpisao uglavnom zbog pritiska francuske i engleske vlade, koje su formiranjem velike jugoslavenske države htjele spriječiti širenje Italije na područje Države SHS.²⁸ Osim toga, očekivao je da će Deklaracija biti korak prema narodnom ujedinjenju a da će se „nepravde“ učinjene Srbiji naknadno ispraviti. Nakon potpisivanja Ženevske deklaracije, Pašić a s njime i Vlada, dali su ostavku pa je sam sporazum „stavljen u pitanje“.²⁹ Pašić je ubrzo formirao novu Vladu te je u konačnici takvim političkim manevrom uspio izbjeći ratifikaciju Ženevske deklaracije te ona nikada nije ni stupila na snagu.³⁰

²⁵ Krfska deklaracija, vidjeti u: Čulinović, F., *op. cit.* u bilj. 20, str. 43 – 46.

²⁶ Čepulo, D., *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2023., str. 247 - 248.

²⁷ Čulinović, F. *op.cit.* u bilj. 20, str. 83.

²⁸ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str 250.

²⁹ Čulinović, F. *op.cit.* u bilj. 20, str. 87.

³⁰ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 251.

Talijanska osvajanja, izostanak međunarodnog priznanja te srpska nadiranja tjerala su Državu SHS da brzo i pod pritiskom donosi odluke. Delegacija Narodnog vijeća Države SHS otišla je u Beograd na pregovore oko ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom. Delegacija je prvotno predložila ujedinjenje sukladno Naputku delegatima o uvjetima ujedinjenja, no srpska strana nije prihvatila uređenje u kojem ne bi imala zadovoljavajuću prevlast. Tijekom pregovora je delegacija bila pod pritiskom međunarodnih okolnosti i nagovaranja Svetozara Pribićevića o potrebi hitnog i bezuvjetnog ujedinjenja. U tim okolnostima je u obliku Adrese iznijela novi prijedlog ujedinjenja kojim se većinom odustalo od zahtjeva iz Naputaka, što je više odgovaralo srpskoj strani.³¹ Regent je Izjavom prihvatio Adresu te je 1. prosinca 1918. stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca koje je 1929. oktobrom ustavom preimenovano u Kraljevinu Jugoslaviju.³² Država je od samog ujedinjenja bila centralizirana na čelu sa srpskom dinastijom Karađorđevića. Vladavinu je obilježila srpska hegemonija i nametanje ideje jugoslavenstva kojom se naročito od 1929. nastojalo neutralizirati nacionalne posebnosti.³³

U travnju 1941. Njemačka i okolne zemlje napale su Jugoslaviju. Jugoslavenski kralj i vlada pobjegli su u inozemstvo, a vojska je kapitulirala. Potom su talijanske i njemačke vlasti na poraženom području Jugoslavije uspostavile niz marionetskih država, a pojedine dijelove Jugoslavije anektirale su Italija, Mađarska i Bugarska.³⁴ Istovremeno je jačala Komunistička partija Jugoslavije (dalje: KPJ), koja se zalagala za oslobođenje zemlje od okupacijskog režima i izgradnju komunističke federacije na temelju prava naroda na samoodređenje.³⁵ KPJ je nakon osnivanja 1919. isprva težila unitarizmu, ali je krajem 1923. promijenila politiku te se počela protiviti srpskom hegemonizmu i unitarizmu.³⁶ „Pravo naroda na samoodređenje, sa svim njegovim posljedicama“ je postavila kao jedan od ciljeva djelovanja i način za rješavanje nacionalnog pitanja.³⁷ Time se omogućavalo razbijanje države, no takav prvotni program potom je ipak zamijenjen programom o mirnom preustroju Jugoslavije. KPJ se i dalje zalagala za pravo

³¹ *Ibid.*, str. 253 – 254.

³² Bilandžić, D., *op. cit.* u bilj. 21, str. 60 – 67.

³³ *Ibid.* 68 – 70.

³⁴ Sruk, J., *Ustavno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Informator, Zagreb, 1982., str. 45.

³⁵ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 286.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Rezolucija o političkoj situaciji i neposrednim zadacima Nezavisne radničke partije i radničkog pokreta u Jugoslaviji* – vidjeti u: Petranović, B.; Zečević, M., *op.cit.* u bilj. 20, str. 260.

naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje ali s ciljem reorganizacije države i izgradnje komunističke federacije.³⁸

3.2. Nastanak federalne Jugoslavije

Tijekom Drugog svjetskog rata, na terenu su se postupno formirali narodnooslobodilački odbori (dalje: NOO) koji su u početku bili podrška partizanskim borbenim jedinicama a kasnije prerasli u stalna politička tijela.³⁹ S obzirom na njihovo uspješno djelovanje, KPJ je osnovao Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (dalje: AVNOJ) kao zajedničko predstavničko tijelo zemalja Jugoslavije.⁴⁰ AVNOJ se na svom prvom zasjedanju, u studenom 1942., proglasio predstavničkim tijelom Narodnooslobodilačke borbe (dalje: NOB) i odlučio o formiranju novog ustavnog poretka. Potom su, sukladno pravu naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje ili ujedinjenje s drugim narodima, predstavnička tijela naroda odnosno jedinica buduće zajednice trebala potvrditi formiranje takvog poretka.⁴¹ Na svom drugom zasjedanju, AVNOJ je na temelju prava svakog naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje ili na ujedinjenje s drugim narodima usvojio Odluku o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu.⁴²

U Hrvatskoj je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH) bilo najviše političko tijelo NOB-a te je iskazivalo državnopravnu posebnost Hrvatske. ZAVNOH se: „Na osnovi suverene volje i prava samoodređenja naroda Hrvatske“ odredio kao vrhovno tijelo Hrvatske i „predstavnik suvereniteta naroda i države Hrvatske kao ravnopravne federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije“.⁴³

³⁸*Pisma CK KPJ pokrajinskim komitetima za Hrvatsku i Dalmaciju o uključivanju banjalučke i nekih drugih partijskih organizacije Bosne i Hercegovine u KP Hrvatske*, Petranović, B., Zečević, M., *op.cit.* u bilj.20, str. 351.; Čepulo D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 286.

³⁹ Đorđević, J., *Uvod za ustavno pravo*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1965., str. 61 - 63;

⁴⁰ *Rezolucija o osnivanju AVNOJ-a*, Petranović, B., Zečević, M., *op.cit.* u bilj.20, str. 582

⁴¹ Čepulo, D., *op.cit.* u bilj. 26, str. 290.; vidjeti npr.: *Saglasnost oslobodilne fronte Slovenije za osnivanje AVNOJ-a*, Petranović, B., Zečević, M., *op.cit.* u bilj.20, str. 584.

⁴² *Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu* – vidjeti u: Mecanović, I., *Jugoslavenski ustavi*, Zagreb, Samobor, 1986., str. 256, Đorđević, J. *et al*, *Federalizam i regionalizam*, Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 93.

⁴³ *Odluka o ZAVNOH-u*, vidi u: Mecanović, I., *op. cit.* u bilj. 42, str. 67.

4. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznim i republičkim ustavima od 1946. do 1974.

4.1. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije i u ustavima narodnih republika

Ustavotvorna skupština je 31. siječnja 1946. usvojila Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (dalje: FNRJ). Ustavom je uspostavljen novi društveno-ekonomski sustav s centralističkim upravljanjem i državnim vlasništvom. Ustav FNRJ nije sadržavao preambulu nego samo normativni dio koji je bio podijeljen na Osnovna načela i Državno uređenje. Ustav je sastavljen po uzoru na sovjetski Ustav iz 1936., što se pokazalo u ustavnom konceptu, načelima i pravno-tehničkim rješenjima. FNRJ je prihvatila federalnu organizaciju, a uz to je u Ustav uvrstila i pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje.⁴⁴ Međutim, u sovjetskom Ustavu je pravo na samoodređenje naroda bilo uređeno u normativnom dijelu i vezano za republike kojima se izrijekom omogućavalo da se odcijepi od Sovjetskog Saveza, dok je u Ustavu FNRJ ono bilo predviđeno u Osnovnim načelima (bez jasnog preciziranja značenja naroda kao njegovog nositelja).⁴⁵

4.1.1. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije

Pravo naroda na samoodređenje je u saveznom ustavu 1946. bilo proglašeno u čl. 1. Osnovnih načela kao: „pravo na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje“. Naziv tog prava izmijenjen je u odnosu na Odluku AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu jer je izostavljeno pravo na ujedinjenje s drugim narodima.⁴⁶

FNRJ je prema Ustavu definirana kao: „savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na temelju prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi.“ Određeno je da FNRJ

⁴⁴ Krbek, I., *Narodna Republika Hrvatska u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1948, str. 8.; Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 314. Đorđević, J., *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd., 1972., str. 61.

⁴⁵ Cassese, A., *op. cit.* u bilj. 1., str 260., Ustav FNRJ

⁴⁶ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika*, Službeni list FNRJ, 1948.

sačinjavaju poimenično nabrojane narodne republike.⁴⁷ Pojam republike nije bio definiran u saveznom nego samo u republičkim ustavima. Savezni Ustav je u posebnom dijelu regulirao suverenost i suverena prava republika u odnosu na federaciju te je propisao da svaka republika donosi svoj ustav i da on mora biti u suglasnosti sa saveznom.⁴⁸

4.1.2. Ustav Narodne Republike Hrvatske

Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske je 18. siječnja 1947. usvojio Ustav Narodne Republike Hrvatske. Novi Ustav je po strukturi slijedio savezni pa se sastojao od Osnovnih načela i normativnog dijela. NR Hrvatska je u Osnovnim načelima definirana kao narodna država republikanskog oblika.⁴⁹

Nadalje je određeno: „Ostvarujući u svojoj oslobodilačkoj borbi, u bratskom jedinstvu sa Srbima u Hrvatskoj, i u zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije svoju narodnu državu – Narodnu Republiku Hrvatsku, hrvatski se narod, izražavajući svoju slobodnu volju, a na temelju prava naroda na samoodređenje – uključujući odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima – ujedinio na temelju načela ravnopravnosti s ostalim narodima i njihovim narodnim republikama...“⁵⁰ Prema tome se razlikuju dvije povijesne situacije ključne za Hrvatsku. Prva se odnosi na stvaranje NR Hrvatske tijekom rata dok se druga odnosi na ujedinjenje u zajedničku saveznu državu.

U prvoj situaciji se naglašava da je hrvatski narod u ratu stvorio svoju državu, a da se borba vodila u zajedništvu sa Srbima u Hrvatskoj te s ostalim narodima. Iz odredbe je jasno da je hrvatski narod taj koji je, u svojoj oslobodilačkoj borbi, ostvario svoju državu. Pritom je kao značajan element te borbe Ustavom posebno istaknuta uloga Srba u Hrvatskoj tijekom rata. Takvo je isticanje bilo učinjeno zbog povijesnih okolnosti i priznanja Srbima za sudjelovanje u ratu, no ono nije za sobom nosilo daljnje pravne posljedice koje bi Srbe u Hrvatskoj dovodile u drugačiji položaj u odnosu na ostale narode. Naime, prema stavovima koji je zastupala većina jugoslavenskih ustavnih teoretičara svaki konstitutivni narod Jugoslavije (Hrvati, Srbi, Slovenci,

⁴⁷ Ustav FNRJ, *op.cit.* u bilj. 46., čl.2. određuje da FNRJ čine: Narodna Republika Srbija (u čijem su sastavu bile Autonomna Pokrajina Vojvodina i Autonomna Kosovsko – Metohijska Oblast), Narodna Republika Slovenije, Narodna Republika Hrvatske, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Narodna Republika Makedonija i Narodna Republika Crna Gora.

⁴⁸ Ustav FNRJ, *op.cit.* u bilj. 46.: Glava III: Osnovna prava naroda i narodnih republika, u: Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika*, Službeni list FNRJ, 1948.; čl. 11.

⁴⁹ Ustav NR Hrvatske, *op.cit.* u bilj. 46., čl. 1.

⁵⁰ *Ibid.*, čl. 2.

Crnogorci, Makedonci) imao je vlastitu državu u kojoj je činio većinu od čega je iznimka bila Bosna i Hercegovina koja nije imala svoj posebni konstitutivni etnički određen narod⁵¹ U skladu s time, Hrvatska je bila nacionalna republika hrvatskog naroda koji je u njoj činio većinu. Za razliku od hrvatskog naroda, ostali narodi koji su živjeli u Hrvatskoj uživali su prava prema načelu narodne jednakosti iz saveznog Ustava.⁵² Prema tome, isticanje Srba u Hrvatskoj bilo je učinjeno u skladu s povijesnim, ali ne i ustavnopravnim razlozima.⁵³

Odredba se nadalje odnosila na odluku hrvatskog naroda o ujedinjenju u Jugoslaviju. Kao donositelj odluke o ujedinjenju i nositelj prava na samoodređenje postavljen je hrvatski narod. Pravo naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima bilo polazna točka za ujedinjenje dok je volja hrvatskog naroda zapravo bila sredstvo za ujedinjenje. Pritom izrijeком nije navedeno da je došlo do ujedinjenja hrvatskog naroda i njegove države, ali je to jasno iz cjelokupnog ustavnog uređenja te činjenice da je do ujedinjenja došlo prema načelu ravnopravnosti s ostalim narodima i njihovim narodnim republikama.

4.1.3. Ustavi ostalih narodnih republika

Narodna Republika Slovenija definirana je prema svojem Ustavu od 16. siječnja 1947. kao narodna država republikanskog oblika.⁵⁴ Ustavom je utvrđeno da je slovenski narod u svojoj borbi i u zajedničkoj borbi svih naroda u Jugoslaviji ostvario NR Sloveniju kao svoju narodnu državu. Slobodna volja slovenskog naroda je postavljena kao sredstvo ujedinjenja dok je pravo naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima određeno kao temelj na kojima je slovenski narod izrazio volju te se udružio s drugim narodima i njihovim narodnim republikama.

Narodna Republika Bosna i Hercegovina je svojim Ustavom od 31. prosinca 1946. definirana kao narodna država republikanskog oblika.⁵⁵ Ustavom je utvrđeno je da je NR Bosna i Hercegovina kao narodna država ostvarena u svojoj oslobodilačkoj borbi i zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije. Utvrđeno je da je republika na temelju prava naroda na samoodređenje,

⁵¹ Stefanović, *Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo*, knjiga II. Zagreb., 1956, str. 85 – 86.

⁵² Ustav FNRJ, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 10.: protivan je ustavu svaki akt uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda FNRJ i njihovih narodnih republika.

⁵³ Stefanović, J., *Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo*, knjiga I., Zagreb, 1965. str. 412.

⁵⁴ Ustav Federativne Narodne Republike Slovenije, u: *op.cit.* u bilj. 46., čl. 1.

⁵⁵ Ustav Federativne Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 1.

uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugima narodima, izrazila volju svoga naroda „bez razlike narodnosti i vjeroispovijesti“ i ujedinila se s ostalim narodnim republikama u zajedničku saveznu državu. Prema tome je volja naroda Bosne i Hercegovine postavljena kao sredstvo ujedinjenja dok je pravo naroda na samoodređenje postavljeno kao temelj koji omogućuje takvu odluku.⁵⁶

Narodna Republika Crna Gora je svojim Ustavom od 31. prosinca 1946. definirana kao narodna država republikanskog oblika. Utvrđeno je da je tijekom svoje i zajedničke borbe svih naroda crnogorski narod ostvario svoju narodnu državu Crnu Goru. Nadalje, crnogorski narod je na temelju prava svakoga naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima izrazio svoju volju za ujedinjenjem. U skladu s time, i prema načelu ravnopravnosti, ujedinio se s drugim narodima i njihovim narodnim republikama.⁵⁷

Narodna Republika Makedonija je svojim Ustavom od 12. travnja 1946. definirana kao: narodna država republikanskog oblika. Utvrđeno je da je makedonski narod u svojoj i u zajedničkoj borbi ostvario svoju narodnu državu Makedoniju. Nadalje je makedonski narod na temelju prava svakoga naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima izrazio svoju slobodnu volju i ujedinio se s ostalim narodima i njihovim narodnim republikama.⁵⁸

Narodna Republika Srbija je svojim Ustavom od 31. siječnja 1946. definirana kao narodna država republikanskog oblika. Utvrđeno je da je srpski narod u svojoj i zajedničkoj borbi ostvario svoju narodnu državu NR Srbiju. Osim toga, navedeno je da se srpski narod ujedinio u saveznu državu na temelju načela ravnopravnosti. Volju za ujedinjenje je izrazio na temelju prava svakoga naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i na ujedinjenje s drugim narodima.⁵⁹

4.1.4. Usporedba ustava narodnih republika

Ustavi svih narodnih republika definirali su republiku kao narodnu državu republikanskog oblika. Republički ustavi, uz iznimku Ustava NR Bosne i Hercegovine, određivali su da je konstitutivni narod pojedine republike, u svojoj i u zajedničkoj borbi s drugim narodima, stvorio

⁵⁶ Ustav Federativne Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 2.

⁵⁷ Ustav Federativne Narodne Republike Crne Gore, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 1., čl. 2.

⁵⁸ Ustav Federativne Narodne Republike Makedonije, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 1., čl. 2.

⁵⁹ Ustav Federativne Narodne Republike Srbije, u: *op.cit.* u bilj. 46, čl. 1., čl. 2.

svoju vlastitu narodnu državu. U Ustavu NR Bosne i Hercegovine se pak ni jedan narod nije navodio poimence, nego je utvrđeno da je ta republika nastala u borbi svih naroda Jugoslavije. U Ustavu NR Hrvatske je, iz povijesnih razloga, uz sudjelovanje ostalih naroda u borbi posebno navedeno i sudjelovanje Srba iz Hrvatske.

Pravo naroda na samoodređenje je u republičkim ustavima sadržano u dijelu odredbe koji se odnosio na ujedinjenje u zajedničku saveznu državu te je utvrđeno kao pravo na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima. Uz iznimku Ustava NR Bosne i Hercegovine, to je pravo postavljeno kao temelj za to da narod izrazi svoju volju za ujedinjenje s drugim narodima i njihovim narodnim republikama. U Ustavu NR Bosne i Hercegovine, pravo naroda na samoodređenje je utvrđeno kao temelj za to da republika izrazi volju naroda za ujedinjenjem te da se pritom republika (a ne narod) ujedini s ostalim republikama (a ne narodima i njihovim republikama) u zajedničku saveznu državu.

4.2. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznom i republičkim ustavima 1963.

Savezna skupština je 7. travnja 1963. usvojila Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje: SFRJ).⁶⁰ Ustav je na početku sadržavao preambulu koja je iznosila povijest nastanka i svrhu federacije.⁶¹ Nakon preambule slijedio je Uvodni dio s Osnovnim načelima a potom i normativni dio. Pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje bilo je sadržano u Odjeljku I Osnovnih načela.⁶²

4.2.1. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963.

Ustav SFRJ navodi da su se narodi Jugoslavije polazeći od prava svakog naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje ujedinili u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili SFRJ kao socijalističku federativnu zajednicu radnih

⁶⁰ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, sv. 19, br. 14, Beograd, 1963.

⁶¹ *Ibid.*, preambula

⁶² Mecanović, I., *op.cit.* u bilj. 42., str. 115; Đorđević, J., *Novi ustavni sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1964., str. 69.,

ljudi.⁶³ Stoga je pravo naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje određeno kao temelj na kojem su se narodi ujedinili u saveznu republiku i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi.

SFRJ je u normativnom dijelu definirana kao savezna država dobrovoljno ujedinjenih i ravnopravnih naroda i socijalistička demokratska zajednica zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁶⁴ Sačinjavale su ju socijalističke republike koje su u novom ustavnom uređenju dobile definiciju i drugačiji položaj nego u Ustavu iz 1946. godine. Republike više nisu bile poimenično navedene punim nazivom nego su bile samo zajedno nabrojane.⁶⁵ Određeno je da je teritorij federacije jedinstven te da ga čine teritoriji socijalističkih republika, a sama definicija republike nalazila se u dijelu o društveno-političkim zajednicama.⁶⁶

Republika više nije bila definirana kao država te je poprimila socijalističko i klasno obilježje pa je određena kao državna socijalistička demokratska zajednica zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁶⁷ Republike u saveznom Ustavu nisu bile navedene kao konstitutivni element SFRJ, a izostavljen je i dio iz saveznog Ustava 1946. koji se odnosio na osnovna prava, među kojima i suverenost i suverena prava republika u federaciji.⁶⁸ U konačnici je ustavno uređenje bilo usmjereno na unaprijeđenje klasne dimenzije, umanjivalo je značaj federalnog načela te je tako odgovaralo unitarističkim tendencijama u komunističkom rukovodstvu.⁶⁹ Unatoč tome, republike su i dalje donosile svoje ustave koji su trebali biti u skladu s načelima saveznog Ustava.⁷⁰

4.2.2. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske iz 1963.

Sabor NR Hrvatske je 9. travnja 1963. usvojio Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (dalje: SRH). Ustavom je SR Hrvatska definirana kao državna socijalistička demokratska zajednica naroda Hrvatske, zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju. U nazivu je sadržano

⁶³ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 60, preambula

⁶⁴ *Ibid.*, čl. 1.

⁶⁵ *Ibid.*, čl. 2.

⁶⁶ Usporediti Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. (čl. 9 – 13) u: *op. cit.* u bilj. 46. sa Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. (čl. 108 – 111) u: *op. cit.* u bilj. 60.

⁶⁷ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 60., čl. 108.

⁶⁸ Ustav NR Hrvatske, vidi u: *op. cit.* u bilj. 46., Glava III.

⁶⁹ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 328.

⁷⁰ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 60., čl. 108.

socijalističko obilježje a nositelj suvereniteta je bio klasno određeni, radni narod.⁷¹ U skladu s time, samo su preambula i Osnovna načela sadržavala pojam hrvatskog naroda dok se u normativnom dijelu Ustava upotrebljavao pojam radnog naroda Hrvatske. Ustav je sadržavao preambulu, Uvodni dio s osnovnim načelima i normativni dio. Pravo naroda na samoodređenje bilo je navedeno i u preambuli i u Osnovnim načelima, ali se pritom razlikovalo.

Preambula se odnosila na formiranje NR Hrvatske tijekom rata. U njoj stoji da je hrvatski narod svojom borbom u ratu srušio staru vlast i time stvorio temelj za slobodan nacionalni, materijalni i kulturni razvoj i razvoj socijalističkih odnosa. Navedeno je da se u ratu borio „u bratskom jedinstvu“ sa Srbima u Hrvatskoj i svim narodima Jugoslavije te pod vodstvom Komunističke partije. Hrvatski narod je u toj borbi ostvarivao svoje težnje za nacionalnim i socijalnim oslobođenjem te je bio svjestan da samo u zajednici s drugim narodima u Jugoslaviji može osigurati uvjete za svoj svestrani razvoj i nezavisnost, razvoj socijalizma i zajedništva s drugim narodima. Nadalje je određeno je da je hrvatski narod stvorio NR Hrvatsku u okviru federativne Jugoslavije kao zajednice slobodnih i ravnopravnih naroda, a to je učinio na temelju prava naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima. Ne govori se o ujedinjenju nego o stvaranju države unutar Jugoslavije, a uz to i sam naziv prava govori o udruživanju a ne o ujedinjenju.⁷² Ostali dijelovi preambule su se odnosili na funkcioniranje već uspostavljene socijalističke Jugoslavije pa se spominju radni narod i radni ljudi Jugoslavije

Osnovna načela su se odnosila na ujedinjenje hrvatskog naroda u Jugoslaviju. Određeno je da se hrvatski narod ujedinio u Jugoslaviju kao zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda. Navedeno je da je ujedinjenje bilo u skladu s povijesnim težnjama i da je bilo izraz svijesti da je ono u zajedničkom interesu. Naziv prava naroda na samoodređenje nije obuhvaćao i pravo na udruživanje s drugim narodima, kao u preambuli, a nije obuhvaćao ni pravo na ujedinjenje kao u Ustavu iz 1947.⁷³ Bilo je jednako nazivu iz saveznog ustava te je glasilo kao pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje. Navedeno je kao polazna točka za ujedinjenje dok je izražavanje volje bilo sredstvo kojim se ujedinjenje ostvarilo.

⁷¹ Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, u *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963., čl. 1., čl. 2.

⁷² *Ibid.*, preambula

⁷³ *Ibid.*,

4.2.3. Ustavi ostalih socijalističkih republika iz 1963.

Narodna skupština NR Crne Gore usvojila je 10. travnja 1963. Ustav Socijalističke Republike Crne Gore. Ustavom je SR Crna Gora definirana kao državna socijalistička demokratska zajednica zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁷⁴ Ni u preambuli ni u Osnovnim načelima se nije razlikovao formiranje narodne republike od ujedinjenja u Jugoslaviju. Pravo naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje je u Osnovnim načelima postavljeno kao polazna točka na kojoj se narod Crne Gore ujedinio s ostalim narodima i stvorio Jugoslaviju. Izraženo je da je narod Crne Gore bio svjestan da se ujedinjenjem trebaju postići vlastiti i zajednički interesi naroda.

Narodna skupština NR Makedonije usvojila je Ustav Socijalističke Republike Makedonije 12. travnja 1963. Ustavom je SR Makedonija definirana kao državna socijalistička zajednica naroda Makedonije zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju. U preambuli se najprije navodi da je makedonski narod u svojoj borbi i zajedno s drugim narodima Jugoslavije srušio staru vlast i stvorio svoju državu NR Makedoniju u kojoj je ostvario povijesnu težnju za nacionalnom slobodom i državnom samostalnošću. Pravo na samoodređenje nalazilo se u preambuli Ustava kao temelj na kojem se makedonski narod dobrovoljno ujedinio s drugim narodima u Jugoslaviju, a formulirano je kao pravo na samoodređenje, uključujući odcjepljenje.⁷⁵ Izraženo je da se makedonski narod ujedinio jer je bio svjestan da tako može, između ostalog, osigurati uvjete za svoj nacionalni razvoj.

Narodna skupština NR Srbije je usvojila je Ustav Socijalističke Republike Srbije 9. travnja 1963. Ustavom je SR Srbija definirana kao socijalistička demokratska zajednica naroda Srbije, zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁷⁶ Ni u preambuli ni u Osnovnim načelima se nije odijelilo formiranje NR Srbije ujedinjenje u Jugoslaviju. Navodi se jedino to da je srpski narod, u zajednici s ostalim narodima Jugoslavije, borbom u ratu srušio stari klasni poredak i ujedinio se s ostalim narodima u Jugoslaviju. Pritom se kao temelj ujedinjenja postavlja pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje.

⁷⁴ Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, u: *op. cit.* u bilj. 71., čl. 1.

⁷⁵ Ustav Socijalističke Republike Makedonije, *op. cit.* u bilj. 71., čl. 1.

⁷⁶ Ustav Socijalističke Republike Srbije, *op. cit.* u bilj. 71., čl. 1.

Narodna skupština NR Slovenije usvojila je Ustav Socijalističke Republike Slovenije 9. travnja 1963. Ustavom je SR Slovenija definirana kao državna socijalistička demokratska zajednica naroda Slovenije, koja se temelji na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁷⁷ Ustav nije sadržavao preambulu ali je zato Odluka o proglašenju Ustava SR Slovenije sadržajno odgovarala tekstu preambule. U Odluci je pravo na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje postavljeno kao temelj na kojem je slovenski narod tijekom oslobodilačke borbe utemeljio vlastitu državu, NR Sloveniju u okviru Jugoslavije. Pritom se ne govori o ujedinjenju nego samo o formiranju države unutar Jugoslavije.⁷⁸

Narodna skupština NR Bosne i Hercegovine usvojila je 10. travnja 1963. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. SR Bosna i Hercegovina je definirana kao državna socijalistička demokratska zajednica naroda Bosne i Hercegovine zasnovana na vlasti radnog naroda i samoupravljanju.⁷⁹ Najprije je utvrđeno da je radni narod Bosne i Hercegovine zajedno s ostalim narodima Jugoslavije srušio staru te uspostavio novu vlast i u okviru Jugoslavije stvorio NR Bosnu i Hercegovinu. Nadalje je navedeno da su Srbi, Muslimani i Hrvati „ravnopravni i zbratimljeni u svojoj republici“ stupili u zajedničku državu FNRJ. Za razliku od Ustava iz 1946., koji je utvrđivao da se republika na temelju prava naroda ujedinila s drugim republikama u zajedničku saveznu državu, u ovom Ustavu su poimenično navedeni narodi (Srbi, Muslimani i Hrvati) koji su se povezali u Bosni i Hercegovini kao svojoj republici i tako su oni (a ne njihova republika) na temelju svoga prava na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje stupili u zajedničku državu s drugim narodima.⁸⁰

4.2.4. Usporedba ustava socijalističkih republika iz 1963.

Ustavi narodnih republika Hrvatske, Makedonije i Bosne i Hercegovine u Osnovnim načelima su razlikovali nastanak narodne republike od ujedinjenja naroda u Jugoslaviju. Slovenski ustav je razlikovao te dvije činjenice ali na način da je govorio o nastanku narodne države u okviru Jugoslavije. Nasuprot tome, u ustavima Srbije i Crne Gore nije bilo navedeno formiranje narodne republike, već samo ujedinjenje naroda u Jugoslaviju.

⁷⁷ Ustav Socijalističke Republike Slovenije, u: *op. cit.* u bilj. 71., čl. 1.

⁷⁸ Odluka o proglašenju Ustava Socijalističke Republike Slovenije, *op. cit.* u bilj. 71.

⁷⁹ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u: *op. cit.* u bilj. 71., čl. 1.

⁸⁰ *Ibid.*, preambula

Pravo naroda na samoodređenje se u većini ustava nalazilo u preambuli ili u Osnovnim načelima. U Ustavu SR Hrvatske je ono bilo sadržano i u preambuli i u Osnovnim načelima, dok je u slovenskom uređenju sadržano jedino u Odluci o proglašenju Ustava. Većinom je bilo navedeno kao pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje, no iznimku je ponovno predstavljao Ustav SR Hrvatske. Preambula tog Ustava je sadržavala pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i udruženje s drugim narodima, čime se dotadašnji pojam ujedinjenja iz hrvatskog ustava 1947. zamijenio pojmom udruženja. Istovremeno, u Osnovnim načelima Ustava SR Hrvatske izraženo je kao pravo naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje čime je bilo jednako formulirano kao u saveznom i ostalim republičkim ustavima 1963.

Pravo naroda na samoodređenje je većinom postavljeno kao temelj ili polazna točka za ujedinjenje, osim u slučaju Ustava SR Bosne i Hercegovine u kojem je bilo temelj za stupanje naroda u zajedničku državu. Uz to, prema slovenskoj Odluci je služilo za utemeljenje NR Slovenije u okviru Jugoslavije. Nadalje je, ponovno uz iznimku Ustava SR Bosne i Hercegovine, pravo naroda na samoodređenje pripadalo jednom većinskom narodu pojedine republike. Jedino u Ustavu SR Bosne i Hercegovine, u skladu s njezinim uređenjem, nije bila riječ o pravu isključivo jednog već triju naroda (Srba, Hrvata i Muslimana) povezanih u jednoj republici.

4.3. Pravo naroda na samoodređenje i pravo na odcjepljenje u saveznom ustavu i u republičkim ustavima iz 1974.

Savezna skupština je 21. veljače 1974. usvojila novi Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Skupština je u preambuli utvrdila da je Ustav nastao u suglasnosti sa skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina.⁸¹ Slijedom toga, i za razliku od saveznog Ustava 1963. koji je naglašavao klasnu komponentu i oslabio federalizam, savezni Ustav 1974. je nastojao uskladiti klasnu i nacionalnu komponentu te je ojačao federalizam.⁸² Između ostalog, dotadašnje

⁸¹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u: Geršković *et. al.*, *Ustavi i ustavni zakoni*, Informator, Zagreb, 1974., preambula

⁸² Ribičić, C.; Tomac, Z., *Ustavne promjene: korak naprijed ili dva koraka nazad*, Porodica i domaćinstvo, Zagreb, 1987., str. 63, 71., Fira, A., *Ustavnost i zakonitost, u: Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije*, Exportpress, Beograd, 1988, str. 103.

Vijeće naroda preimenovano je u Vijeće republika i pokrajina, što je pokazalo da se u funkcioniranju federacije naglasak s uloge naroda prenio na ulogu republika kao država te na ulogu pokrajina.⁸³ Pritom su se u Vijeću republika i pokrajina najvažnije odluke (poput društvenog plana, proračuna federacije, deviznog sustava, itd.), mogle donijeti samo kada bi se o njima jednoglasno složile sve delegacije, a s time da su na sjednici bile prisutne sve delegacije republika i pokrajina te ukupna većina delegata u Vijeću.⁸⁴ Osim toga, kolektivna savezna tijela su reorganizirana u skladu s načelom pariteta prema kojem je u tim tijelima osigurana ravnopravna zastupljenost republika i odgovarajuća zastupljenost pokrajina.⁸⁵

Ustav je na početku sadržavao preambulu nakon koje su slijedili Uvodni dio s Osnovnim načelima te normativni dio. Utvrđeno je da republički ustavi nisu smjeli biti u suprotnosti sa saveznim ustavom. Time je republikama dana veća sloboda regulacije nego što je to bilo u prethodnim ustavnim uređenjima kada su republički ustavi morali biti u skladu sa saveznim ustavom (1946.) ili s načelima saveznog ustava (1963.).⁸⁶

4.3.1. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974.

Pravo svakog naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje se u Ustavu SFRJ iz 1974. i dalje nalazilo u Odjeljku I Osnovnih načela. Postavljeno je kao polazna točka za ujedinjenje naroda u saveznu državu.⁸⁷ SFRJ je Ustavom iz 1974. bila dvojako definirana najprije kao državna zajednica a potom kao socijalistička zajednica. Tako je prvim dijelom određena kao savezna država koja je državna zajednica naroda i njihovih republika te autonomnih pokrajina u sastavu Srbije. Osobito je naglašen federalizam, a nazivi republika i pokrajina su bili poimenično navedeni a ne samo skupno nabrojani kao u uređenju iz 1963. SFRJ više nije bila određena samo kao zajednica naroda nego je uz narode vezala i njihove republike.⁸⁸ Drugim dijelom odredbe je SFRJ definirana kao socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i

⁸³ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 335.

⁸⁴ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u: *op. cit.* u bilj. 81, čl. 295., čl. 296.

⁸⁵ Radelić, Z.,: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 476.

⁸⁶ Đorđević, J. et al, *op.cit.* u bilj. 42, str. 193.; Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u: *op. cit.* u bilj. 81, čl. 206.

⁸⁷ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 81., Osnovna načela

⁸⁸ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 81, čl. 1.

ravnopravnih naroda i narodnosti. Ustav je razlikovao SFRJ kao zajednicu radnih ljudi i građana (neovisno o pripadnosti tog pojedinca nekom narodu) i SFRJ kao zajednicu naroda i narodnosti.⁸⁹

Definicija socijalističke republike je slijedila dvojaku definiciju saveza. U prvom dijelu odredbe je republika definirana kao država utemeljena na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi.⁹⁰ Republika je stoga jasno određena kao nositelj državnosti unutar federacije, no pritom su ujedno razdvojeni pojmovi državne suverenosti i vlasti u toj republici. Suverenost naroda određene republike postavljena je kao temelj za državnost te republike dok je vlast u istoj republici bila utemeljena u radničkoj klasi i svim radnim ljudima. U drugom dijelu odredbe je republika definirana kao socijalistička samoupravna demokratska zajednica svih radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti, iz čega je vidljivo je postojanje razlike između republike kao zajednice klasno povezanih ljudi i republike kao zajednice različitih naroda i narodnosti.⁹¹

4.3.2. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974.

Novi Ustav Socijalističke Republike Hrvatske usvojen je 22. veljače 1974. Sadržavao je preambulu, Uvodni dio s Osnovnim načelima i normativni dio. Preambulom se najprije navodilo rušenje stare i uspostava nove vlasti, a potom su se naveo i slijed ustavnih promjena federalne Jugoslavije. Pritom proces stvaranja Jugoslavije i pravo na samoodređenje nisu bili navedeni u preambuli već jedino u Osnovnim načelima.

U Odjeljku I. Osnovnih načela se, ponovno razlikovala uspostava vlastite države od ujedinjenja naroda u Jugoslaviju. Navedeno je da je „Hrvatski narod u zajedničkoj borbi sa srpskim narodom i narodnostima u Hrvatskoj, ... , u zajedničkoj borbi s drugim narodima i narodnostima Jugoslavije ... izvojevao nacionalnu slobodu, vlast radničke klase i radnog naroda te uspostavio svoju državu – SR Hrvatsku i na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima, svojom slobodno izraženom voljom...“ Prema tome, hrvatski narod je taj koji je uspostavio svoju državu tijekom rata. Navodi se da je borba bila u zajedništvu s drugim narodima i narodnostima. Pritom se iz povijesnih i društvenih razloga posebno spominje

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *op. cit.* u bilj. 81, čl. 3.

⁹¹ *Ibid.*

zajedništvo sa srpskim narodom. Novost predstavlja spominjanje zajedništva s narodnostima, a ne više samo s narodima.

Osnovna načela su se nadalje odnosila na ujedinjenje hrvatskog naroda u Jugoslaviju. Pravo naroda na samoodređenje postavljeno kao temelj, dok je slobodna volja postavljena kao sredstvo ujedinjenja te je utvrđeno da je hrvatski narod isključivi nositelj prava naroda na samoodređenje. Unatoč tomu što se govori o ujedinjenju naroda, pravo naroda na samoodređenje u sebi nije sadržavalo pravo na ujedinjenje, nego je zadržana formulacija iz preambule ustava 1963. o pravu naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima.

4.3.2.1. Značaj nacionalnog elementa u Ustavu SR Hrvatske

Posebnost hrvatskog Ustava 1974. čini to da je u njemu bila navedena svrha ujedinjenja u Jugoslaviju. Naime, ostali ustavi su iznosili jedino da se u trenutku ujedinjenja smatralo da je ono u zajedničkom interesu. Za razliku od toga, hrvatski Ustav 1974. je, uz tu činjenicu, utvrdio i da se hrvatski narod ujedinio „radi zaštite svoje nacionalne nezavisnosti i slobode, slobode svih naroda i narodnosti koji žive u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj.“ Dakle, osim toga što je naglašen cilj ujedinjenja, hrvatskim Ustavom 1974. naglašena je i razlika između zaštite nacionalne nezavisnosti i slobode hrvatskog naroda te zaštite slobode ostalih naroda i narodnosti.

U skladu s time, SR Hrvatska je uz opću definiciju republike iz saveznog Ustava, bila dodatno definirana kao: „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država narodnosti koje u njoj žive.“ Prema tome je Hrvatska po prvi put izrijeком određena kao nacionalna država hrvatskog naroda. Definicija ukazuje na bitnu razliku u shvaćanju države. Razlikuje se Hrvatska kao nacionalna država hrvatskog naroda i Hrvatska kao državu srpskog naroda i ostalih narodnosti. Tako je ponovno posebno istaknut srpski narod u Hrvatskoj, što je bila posljedica zastupljenosti stanovništva i povijesnih okolnosti. Takvo određenje ne znači da je srpski narod imao status konstitutivnog naroda u Hrvatskoj, a niti da je imao pravo na samoodređenje u Hrvatskoj jer je ono bilo vezano isključivo za hrvatski narod. Takvo isticanje je učinjeno zbog povijesnih i društvenih a ne pravnih razloga. Srpski narod je bio jednako pozicioniran kao i svi drugi narodi Jugoslavije koji žive u Hrvatskoj koja pritom jest njihova država ali ne i njihova nacionalna država jer svaki od tih naroda u Jugoslaviji ima svoju nacionalnu državu u kojoj je on

većinski narod.⁹² Ipak, navedena je definicija među dijelom pobunjenog srpskog stanovništva u Hrvatskoj korištena kao argument o konstitutivnosti Srba prema Ustavu SR Hrvatske 1974. i ispuštanju tog statusa u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. kao razlogu za oružanu pobunu.

4.3.3. Ustavi ostalih socijalističkih republika

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je u Ustavu od 25. veljače 1974. imala opću definiciju republike iz saveznog Ustava ali s naglašenim demokratskim karakterom države. Prilagodila je definiciju posebnostima svojeg sastava stanovništva pa je određeno da je država i zajednica „radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive...“ Prema tome, NR Bosna i Hercegovina nije bila određena kao nacionalna država. U Osnovnim načelima se razlikuje nastanak NR Bosne i Hercegovine i ujedinjenje naroda u Jugoslaviju. Najprije je određeno da su tijekom rata „radnička klasa, radni ljudi i narodi Bosne i Hercegovine – Srbi, Muslimani i Hrvati i pripadnici drugih naroda i narodnosti, zajedno s drugim narodima i narodnostima Jugoslavije“ uspostavili vlast i u okviru Jugoslavije stvorili NR Bosnu i Hercegovinu. Nakon toga je navedeno da su se oni povezali u BiH i onda ujedinili s drugim narodima u Jugoslaviju. Pritom je pravo naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje postavljeno kao temelj za dobrovoljno ujedinjenje. Smatralo se da su tim ujedinjenjem osigurali, između ostalog, punu ravnopravnost i uvjete za svestrani nacionalni razvoj.⁹³

Nadalje, Socijalistička Republika Slovenija je u svom Ustavu od 28. veljače 1974. definirana kao država koja se temelji na suverenosti slovenskog naroda i naroda Slovenije te socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, slovenskog naroda i talijanske i mađarske narodnosti.⁹⁴ U preambuli se utvrđivalo da je slovenski narod stvorio svoju državu koja se nalazi u sastavu savezne Jugoslavije. Za razliku od Ustava 1963., pravo naroda na samoodređenje uključujući i pravo na odcjepljenje je ipak navedeno u Osnovnim načelima i to kao polazna točka za izražavanje slobodne volje slovenskoga naroda. Određeno je da je slovenski narod tijekom borbe izrazio svoju volju za udruživanje s drugim narodima i narodnostima u Jugoslaviju.

⁹² Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 338.; Stefanović, J., *op. cit.* u bilj. 51, str. 85 – 86.

⁹³ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u: *op. cit.* u bilj. 81., čl. 1., čl. 2.

⁹⁴ Ustav Socijalističke Republike Slovenije, u: *op. cit.* u bilj. 81, čl. 1., čl. 2.

Socijalistička Republika Srbija je u svom Ustavu od 25. veljače 1974. najprije bila definirana općom definicijom republike iz saveznog Ustava. Potom je određena i kao država srpskog naroda i dijelova drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive i ostvaruju svoja suverena prava. U Osnovnim načelima je pravo svakog naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje, bilo navedeno kao polazna točka za ujedinjenje u Jugoslaviju i njezino stvaranje. Navodi se da je srpski narod, u zajednici sa ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije i tijekom rata srušio staru vlast, a zatim je navedeno da se srpski narod zajedno s narodnostima s kojima živi ujedinio s ostalim jugoslavenskim narodima u i stvorio federalnu Jugoslaviju.⁹⁵

SR Crna Gora je u svom Ustavu od 25. veljače 1974. prvo definirana općom definicijom republike iz saveznog Ustava. Potom je određena kao država crnogorskog naroda i pripadnika drugih naroda i narodnosti Jugoslavije koji u njoj žive, te je utvrđeno da su u njoj u svemu ravnopravni: Crnogorci, Muslimani, Srbi, Hrvati, Makedonci, Slovenci, Albanci i pripadnici drugih narodnosti koji u njoj žive.”⁹⁶ U Osnovnim načelima se formiranje Crne Gore odvojilo od procesa nastanka Jugoslavije. Određeno je da je Crnu Goru stvorio crnogorski narod, zajedno s pripadnicima drugih naroda i narodnosti u Crnoj Gori. Crnogorski narod se ujedinio u Jugoslaviju s ostalim narodima i narodnostima, njihovim republikama i autonomnim pokrajinama te s njima stvorio Jugoslaviju. Pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje je postavljeno kao polazna točka najprije za samo formiranje Crne Gore, a potom i za ujedinjenje u Jugoslaviju. Ono je u oba slučaja pripadalo isključivo crnogorskom narodu te je bilo vezano za njegovu volju.

SR Makedonija je u svom Ustavu od 25. veljače 1974. definirana kao: „nacionalna država makedonskog naroda i država albanske i turske narodnosti unutar nje, zasnovana na suverenitetu naroda ... i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, makedonskog naroda koji je ravnopravan s albanskom i turskom narodnosti...”⁹⁷ U preambuli je stvaranje SR Makedonije odvojeno od ujedinjenja u Jugoslaviju. Izraženo je da je SR Makedonija stvorena kao nacionalna država makedonskog naroda i država albanske i turske narodnosti u njoj. Osim toga, navedeno je i da se stvaranjem SR Makedonije ostvarila povijesna težnja makedonskog naroda za nacionalnom slobodom i državnom samostalnošću. U Osnovnim načelima je pravo

⁹⁵ Ustav Socijalističke Republike Srbije, u : *op . cit.* u bilj. 81, čl. 1., čl. 2.

⁹⁶ Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, u : *op . cit.* u bilj. 81., čl. 1., čl. 2.

⁹⁷ Ustav Socijalističke Republike Makedonije, u : *op . cit.* u bilj. 81., čl. 1., čl. 2.

svakog naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje postavljeno kao polazna točka za ujedinjenje naroda a time i stvaranje Jugoslavije. Temelj za ujedinjenje bila je volja koja je izražena tijekom rata te je bila je u skladu s povijesnim težnjama i interesima.⁹⁸

4.3.4. Usporedba ustava socijalističkih republika iz 1974.

Republički ustavi iz 1974. većinom razlikuju stvaranje republike od ujedinjenja u Jugoslaviju. Iznimku čini Ustav SR Srbije koji ne utvrđuje nastanak republike nego jedino ujedinjenje srpskog naroda u Jugoslaviju.

Pravo naroda na samoodređenje je u saveznom i republičkim ustavima sadržano u Osnovnim načelima. Većinom je navedeno kao pravo naroda na samoodređenje, uključujući odcjepljenje, no u Ustavu SR Hrvatske je u nazivu bilo sadržano i udruživanje s drugim narodima. To je pravo utvrđeno kao polazna točka za ujedinjenje dok je kao sredstvo ujedinjenja postavljena volja naroda. Pritom Ustav SR Crne Gore utvrđuje da je pravo naroda na samoodređenje bilo i temelj za stvaranje Crne Gore a ne samo za ujedinjenje u Jugoslaviju. Ustavi navode ujedinjenje s drugim narodima i narodnostima, no jedino je u Ustavu SR Crne Gore navedeno i ujedinjenje s republikama te autonomnim pokrajinama. U svim je ustavima kao isključivi nositelj prava na samoodređenje u pojedinoj republici postavljen jedan većinski narod, dok se u slučaju SR Bosne i Hercegovine radilo o trima narodima, a ne o jednom narodu kao nositelju svoga prava na samoodređenje.

4.3.4.1. Razlikovanje i navođenje naroda i narodnosti u republičkim ustavima 1974.

Republički ustavi iz 1974. definirali su republiku šire nego u prethodnim ustavnim uređenjima te su u normativnom dijelu isticali posebnosti republika. Neovisno o različitostima u formulacijama, republički ustavi su, s iznimkom Ustava SR BiH, određivali pojedinu republiku kao nacionalnu državu jednog naroda a potom i kao državu drugih naroda i/ili narodnosti i/ili njihovih pripadnika. Pritom je u ustavima, osim u Ustavu SR Bosne i Hercegovine, bilo određeno da je unutar pojedine republike samo jedan većinski narod imao pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje. U Ustavu SR Bosne i Hercegovine se nije radilo o jednom nego o zajednici triju naroda (Srba, Muslimana i Hrvata).

⁹⁸ *Ibid.*

Nadalje, republički ustavi su sadržavali definiciju republike koja je jednim dijelom odgovarala definiciji iz saveznog Ustava, no drugi dio definicije u republičkim ustavima se odnosio na nacionalno određenje pojedine republike pa u tom dijelu nije postojala jednoobraznost u načinu definiranja. Svaka republika, uz iznimku SR Srbije, izražavala je svoje specifičnosti koje su ovisile o sastavu stanovništva i povijesnim prilikama. Jedino Ustav SR Srbije nije poimenično navodio niti jedan narod ili narodnost, unatoč tome što je Srbija jedina imala u svojem sastavu autonomne pokrajine koje su određivale specifičan sastav stanovništva.

Svi ustavi činili su razliku između pojedinog naroda čija je ta republika bila nacionalna država te ostalih naroda i narodnosti koji su u njoj živjeli. Takvo razlikovanje se temeljilo na ustavnoj teoriji prema kojoj postoji pet konstitutivnih naroda Jugoslavije (Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Slovenci, Srbi) koji se razlikuju od ostalih narodnosti koje žive u Jugoslaviji. Ni jedan od tih naroda se ni u kojem dijelu Jugoslavije nije smatrao nacionalnom manjinom jer je, neovisno o njegovoj nacionalnoj pripadnosti, smatran jednim od konstitutivnih naroda Jugoslavije. No, pritom je svaki od tih konstitutivnih naroda imao svoju nacionalnu državu u kojoj je on većinski narod. Bosna i Hercegovina nije bila nacionalna država jer ni jedan narod u njoj nije činio apsolutnu većinu.⁹⁹

Prema saveznom Ustavu, odredbe saveznog i republičkih ustava jamčile su svim narodima i narodnostima ravnopravnost u svim aspektima i područjima društvenog života i to u svakoj republici i u cijeloj Jugoslaviji. Slijedom toga, bilo bi protuustavno da su se za nacionalni element vezale posljedice koje bi dovele u pitanje potpunu ravnopravnost naroda i narodnosti.¹⁰⁰ U skladu s time, u slovenskom ustavu je riječ o „ostalim narodima“ i o talijanskoj i mađarskoj narodnosti; u crnogorskom o „pripadnicima“ drugih naroda i narodnosti; u makedonskom se govori o turskoj i albanskoj narodnosti; u srpskom samo općenito o narodima i narodnostima; bosanskohercegovački ustav navodi narode i narodnosti; a u hrvatskom je riječ o srpskom narodu i narodnostima. Vidljivo je da je uvijek bio određen jedan narod čija je to nacionalna republika (uz iznimku BiH) dok se nadalje nisu uvijek isticali svi narodi niti sve narodnosti, unatoč tomu što su i oni živjeli na području republika. Isticali su se samo oni za koje se smatralo da je takvo isticanje

⁹⁹ Stefanović, J. *op.cit* u bilj. 51., str. 85 - 86.

¹⁰⁰ Fira, A., *Moć i nemoć federacije*, Dnevnik, Novi Sad, 1986., str. 11 – 12.

bilo potrebno zbog povijesnih i društvenih okolnosti. Radilo se o razlikama političke prirode koje ne rezultiraju konkretnim pravnim posljedicama.¹⁰¹

4.4. Političke napetosti unutar SFRJ u 1980-im godinama

Srbija je od početka bila nezadovoljna ustavnim promjenama iz 1974. Početkom 1980-ih zahtijevala je ograničenje autonomije pokrajina te gospodarsku, političku i društvenu centralizaciju Jugoslavije.¹⁰² Velikosrpska ideologija je sve više jačala, a u njenom širenju značajnu je ulogu imala Srpska pravoslavna crkva i Srpska akademija znanosti i umjetnosti.¹⁰³ Korištenjem pritiska masovnog nacionalističkog pokreta, srpsko je rukovodstvo utjecalo na smjenu partijskih i državnih rukovodstava Vojvodine, Kosova i Crne Gore u kojima je na vodeće pozicije postavila sebi lojalne kadrove.¹⁰⁴ Ustavom Srbije 1990. praktički je ukinuta autonomija pokrajina.¹⁰⁵ Slijedom toga, Srbija je u savezima kao i u Predsjedništvu SFRJ praktički preuzela kontrolu nad četiri delegacije i četiri predstavnika te je na taj način osigurala prevagu u odlučivanju.¹⁰⁶ U takvom je sklopu opstruiran utvrđeni redoslijed prema kojem je predsjedavanje Predsjedništvom SFRJ trebao preuzeti predstavnik Hrvatske. Srpsko rukovodstvo, kao i dijelovi JNA, poticalo je i pomagalo oružanu pobunu dijela Srba u Hrvatskoj.¹⁰⁷

Hrvatska i Slovenija bile su većinom zadovoljne ustavnim promjenama, no djelovanje Srbije je izazivalo strah od srpske prevlasti i ukidanja ustavnog položaja republika te su se obje republike suprotstavljale sve jačim srpskim centralističkim težnjama. Obje republike su krajem 1980-ih godina zagovarale jaču političku i gospodarsku decentralizaciju te predlagale rješenje krize u obliku konfederacije. Nakon uzaludnih pokušaja su odustale od prijedloga i pokrenule proces razdruživanja Jugoslavije. S njihovim stajalištem su se u većem dijelu slagale i Makedonija te

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Bilandžić, D., *op. cit* u bilj. 21., str. 736 – 739.

¹⁰³ Bilandžić, D., *op. cit* u bilj. 21., str. 690 – 700, 750 – 756.

¹⁰⁴ Smerdel, B., *Ustavno uređenje europske Hrvatske*, Narodne novine, Zagreb, 2020., str. 280.

¹⁰⁵ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 344

¹⁰⁶ Nobilo, M., *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990. - 1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000., str. 20.

¹⁰⁷ Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, Novi liber, zagreb, 2003., str. 382 – 386.

Bosna i Hercegovina, koje su najprije htjele očuvati SFRJ, no isto tako su se protivile srpskom hegemonizmu i u konačnici zahtijevale svoju neovisnost.¹⁰⁸

Titovom smrću 1980. nestao je autoritativni čimbenik federacije koji je do tada suzbijao postojeća nezadovoljstva i tenzije. Na njegovo mjesto je došlo kolektivno rotirajuće predsjedništvo. No, pokazalo se da ono nije bilo sposobno rješavati probleme vođenja Jugoslavije. Dugogodišnja ekonomska i politička kriza postajala je sve snažnija. Sporovi i polemike među republikama su se zaoštravali i prenosili se preko nacionalnih interesa.¹⁰⁹ Ustavne promjene iz 1974. trebale su uravnotežiti odnose i omogućiti opstanak Jugoslavije, no vizije republika o budućnosti su se značajno razlikovale pa je opstojnost države postajala sve više upitna.

Razjedinjenost se očitovala i u redovima jugoslavenskih komunista te je rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije uvelike pod pritiskom srpskog predsjednika Slobodana Miloševića i satelitskih partijskih rukovodstava, u siječnju 1990. sazvalo XIV. izvanredni kongres Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ). Milošević je na Kongresu namjeravao preuzeti vlast u CK SKJ, ukinuti autonomiju saveza komunista republika i tako, preko centraliziranog SKJ, politički i gospodarski centralizirati cijelu SFRJ.¹¹⁰ Tijekom Kongresa, odbijeni su svi slovenski prijedlozi koji su se odnosili na uvođenje političkog pluralizma, političke slobode i umjerenu konfederalizaciju. Slijedom toga, delegacije Slovenije i Hrvatske su svoje neslaganje iskazale napuštanjem kongresa, a potom su delegacije Bosne i Hercegovine i Makedonije odbile zahtjev srpske i crnogorske delegacije da se ustanovi novi kvorum i nastavi s radom.¹¹¹ Pokazalo se da je ideološki rascjep među republikama bio prevelik. Takav rasplet kongresa je ujedno označio i raspad SKJ, još jednog kohezivnog čimbenika Jugoslavije.¹¹² Tijekom 1990., su u republikama, osim u Srbiji, održani višestranački izbori, a komunisti su se održali na vlasti jedino u Srbiji i Crnoj Gori.¹¹³

¹⁰⁸ Bilandžić, D., *op.cit.* u bilj. 21, str. 758., Radelić, Z., *o. cit.* u bilj. 85, str. 584, Degan, V. Đ., *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici: razvitak njezine međunarodnopravne osobnosti tijekom povijesti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002., str. 217, 223 - 234.; Guštin, D., *Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom (od „nenačelne koalicije“ do raspada vojnog saveza 1989. - 1991.)*, Časopis za suvremenu povijest, sv. 4, br. 1, 2008., (85 – 104), str. 85 - 86.

¹⁰⁹ Goldstein, I., *op.cit.* u bilj. 107., str. 348 - 350.

¹¹⁰ Bilandžić, D., *o. cit.* u bilj. 21, str. 766; Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26. str. 345-

¹¹¹ Goldstein, I., *op. cit.* u bilj. 107, str. 376.

¹¹² Guštin, D., *op. cit.* u bilj. 108, str. 92 - 93.

¹¹³ Radelić, Z., *op. cit.* u bilj. 85, str. 590.

5. Pravo naroda na samoodređenje u stvaranju neovisne Hrvatske

Hrvatska je po pitanju rješenja krize slijedila slovenski uzor no vodila je manje čvrstu politiku. Odluke je donosila tek nakon što bi ih donijela Slovenija, bila je i otvorenija kompromisnim rješenjima uz predlaganje a ne određivanje rokova. S obzirom na udio srpskog stanovništva koji je živio na njenim prostorima, bila je cilj velikosrpskih teritorijalnih pretenzija kojima se nastojala stvoriti država u kojoj će se objediniti svi Srbi s područja SFRJ.¹¹⁴ Uz potporu beogradske politike, srpsko stanovništvo u Hrvatskoj tvrdilo je da je srpski narod konstitutivan a ne manjinski narod u Hrvatskoj te da ima pravo na samoodređenje, uključujući odcjepljenje. Slijedom toga, to je stanovništvo započelo provoditi sve intenzivnije pobunjeničke aktivnosti. Organiziralo se u posebne teritorijalne jedinice za koje je donosilo akte o srpskoj autonomiji kako bi se omogućilo da se dijelovi teritorija Republike Hrvatske u kojima živi srpsko stanovništvo izdvoje iz hrvatskih granica.¹¹⁵ Hrvatska je znala da nije bila vojno spremna za oružani sukob sa Srbijom jer je Srbija na svojoj strani imala Jugoslavensku narodnu armiju (dalje: JNA) te utjecala na srpske pobunjenike.¹¹⁶ Osim toga, ni međunarodna zajednica nije bila naklonjena priznanju novih država jer se bojala mogućeg utjecaja na zemlje Sovjetskog Saveza.

5.1. Demokratske i konfederalne tendencije u Hrvatskoj

U Hrvatskoj su prvi višestranački izbori održani u travnju i svibnju 1990. Slijedom toga, krajem svibnja konstituiran je višestranački Hrvatski sabor. Sabor je 25. srpnja 1990. usvojio amandmane na Ustav SR Hrvatske kojima su uklonjena socijalistička obilježja.¹¹⁷

Amandmani nisu izričito spominjali pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i njegovu uporabu, kako je to bilo u slučaju slovenskih amandmana iz 1989. Naime, Slovenija je proglasila da se nalazi u sastavu SFRJ na temelju „trajnog, cjelovitog i neotuđivog prava slovenskog naroda na samoodređenje, koje uključuje pravo na odcjepljenje i udruženje“¹¹⁸ te da jedino slovenska Skupština može uređivati pitanja i postupke vezane za ostvarivanje prava

¹¹⁴ Degan, V-Đ., *Samoodređenje naroda i teritorijalna cjelovitost države u uvjetima raspada Jugoslavije*, str. 16-17.

¹¹⁵ Barić, N., *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, str. 85 – 86, 93.

¹¹⁶ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 351.

¹¹⁷ Pozicija predsjednika Predsjedništva promijenjena je u poziciju predsjednika republike dok su članovi predsjedništva promijenjeni u potpredsjednike; za poduzimanje mjera za ostvarenje jedinstvenog pravnog sustava u Hrvatskoj ovlaštena je Vlada; petokraka na zastavi zamijenjena je hrvatskim grbom; iz naziva republike je izbačen je pridjev socijalistička pa je naziv promijenjen u Republika Hrvatska. Vidi u amandmani,

¹¹⁸ Amandman X, *Uradni list Socijalistične Republike Slovenije*, številka 32.

na samoodređenje.¹¹⁹ Umjesto toga, hrvatskim amandmanom je određeno da je Republika Hrvatska nositelj političkog i gospodarskog suvereniteta.¹²⁰

Nakon uspostave demokratske vlasti, Hrvatska i Slovenija su u listopadu 1990. Predsjedništvu SFRJ predložile Nacrt ugovora o Jugoslavenskoj konfederaciji – Savezu jugoslavenskih republika. Prijedlog je sadržavao prilagodljiva rješenja za uspostavu konfederacije, koja je trebala nastati međunarodnim ugovorom. Konfederalni ugovor sklopile bi samostalne i suverene države pa je pretpostavka za osnivanje konfederacije bila da dotadašnje jugoslavenske republike postanu suverene i samostalne i takve stvore konfederaciju.¹²¹ Bosna i Hercegovina i Makedonija bile su neodlučne oko prijedloga, Srbija i Crna Gora su mu se protivile inzistirajući na jedinstvenoj državi pa je prijedlog u konačnici odbijen.¹²²

5.2. Ustav Republike Hrvatske od 22. prosinca 1990.

U okolnostima sve širih pobunjeničkih aktivnosti srpskog stanovništva u Hrvatskoj te odbijanja Srbije da se postigne dogovor oko konfederalnog preuređenja SFRJ, Hrvatski sabor je 22. prosinca 1990. proglasio Ustav Republike Hrvatske. Ustav je sadržavao preambulu pod nazivom Izvorišne osnove te normativni dio. Preambula je iskazivala slijed povijesnih događaja kao potvrdu nacionalnog postojanja i državnosti hrvatskog naroda. Pravo na samoodređenje bilo je sadržano u preambuli i u normativnom dijelu Ustava, no pritom se razlikovalo.

U preambuli je bilo jedno od polazišta za ustanovljenje Hrvatske. Naime, navedeno je: „ Polazeći od iznesenih povijesnih činjenica, te od opće prihvaćenih načela u suvremenu svijetu i neotuđivosti i nedjeljivosti, neprenosivosti i nepotrošivosti prava na samoodređenje i državnu suverenost hrvatskoga naroda, uključujući i neokrnjeno pravo na odcjepljenje i na udruživanje, ..., Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Mađžara, Židova i drugih...“ U odnosu na Ustav SR Hrvatske iz 1974., pravu naroda na samoodređenje i pravu na odcjepljenje i udruživanje su izrijeком dodana obilježja kojima se

¹¹⁹ Amandman LXIII, *Uradni list Socialistične Republike Slovenije*, številka 32.

¹²⁰ Amandman LXV, NN 31/1990 (610).

¹²¹ Model konfederacije u Jugoslaviji (zajednički prijedlog Predsjedništva Hrvatske i Slovenije), objavljen 12. listopada 1990. i Nacrt ugovora o Jugoslavenskoj konfederaciji – Savezu jugoslavenskih republika, objavljen 12. listopada 1999., u: Degan, V-Đ., *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici Razvitak njezine međunarodnopravne osobnosti tijekom povijesti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002., str. 281 - 307.

¹²² Degan, V-Đ, *op cit.* u bilj. 108., str 231.

suprotstavljalo teorijama koje su negirale primjenjivost toga prava tvrdeći da je to ono već konzumirano ili da je samo politička proklamacija bez pravne snage.¹²³

Kao i u prethodnim ustavima NR i SR Hrvatske, za nositelja prava na samoodređenje je postavljen većinski hrvatski narod. Osim toga, ponovljeno je i nacionalno određenje Hrvatske iz njezinog Ustava 1974. te je Hrvatska ustanovljena kao nacionalna država hrvatskog naroda, čime je istaknut nacionalni suverenitet.¹²⁴ U nastavku je Hrvatska određena kao država pripadnika drugih naroda i manjina koji su njezini državljani i kojima se jamčila ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s međunarodnim pravom.¹²⁵

U normativnom dijelu Ustava, određeno je da Hrvatska ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Hrvatski sabor ne donese drugačiju odluku, čime se zapravo omogućavalo da Republika Hrvatska može donijeti odluku o razdruživanju (odcjepljenju). Republički organi bili su ovlašteni donijeti takvu odluku u slučaju da se aktom ili postupkom tijela federacije ili druge republike ili pokrajine članice federacije naruši teritorijalna cjelovitost Hrvatske ili ako Hrvatska bude dovedena u neravnan položaj u federaciji ili ako joj budu ugroženi interesi.¹²⁶ U vezi s time je određeno: „republički organi će na temelju prava na samoodređenje i ovim Ustavom utvrđenog suvereniteta Republike Hrvatske donijeti potrebne odluke radi zaštite suvereniteta i interesa Republike Hrvatske“. Prema tome, nositelj prava na samoodređenje bila je Republika Hrvatska te je to pravo, zajedno sa suverenitetom Hrvatske, postavljeno kao temelj na kojem republička tijela mogu donijeti odluku za zaštitu suvereniteta i interesa Republike Hrvatske.¹²⁷

Osim toga, u poglavlju Ustava o međunarodnim odnosima, utvrđeno je i pravo Republike Hrvatske na „udruživanje i razdruživanje (odcjepljenje)“. Određena je okvirna regulacija prema kojoj je odluka o udruženju ili razdruživanju (odcjepljenju) bila u nadležnosti Sabora Republike

¹²³ Pupiće, B., *Teorija države i prava*, Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 70, Stefanović, J., *op. cit.* u bilj. ustavno pravo iz 1965, str. 613.; za prikaz sukobljenih mišljenja vidi u: Ibler, V., Pravo naroda na samoodređenje i zloupotreba tog prava, *Politička misao*, sv. 29, br. 2, 1992, (53 – 80)

¹²⁴ Smerdel, B., *op. cit.* u bilj. 104., str. 300.

¹²⁵ Ustav Republike Hrvatske, NN 56/1990 (1092).

¹²⁶ Čl. 140., Ustav Republike Hrvatske, NN 56/1990. Suspendirane su odredbe o oružanim snagama i zapovijedanju oružanim snagama, zastupanju Hrvatske u međunarodnim odnosima, otvaranju diplomatskih zastupništava i zaključivanju međunarodnih ugovora; čl. 5. Ustavnog zakona za provedbu ustava regulirano je da se ključne odredbe za neovisnost Hrvatske suspendiraju sve do sporazuma jugoslavenskih republika ili dok republički organi ne odluče drugačije.

¹²⁷ Čl. 140., *Ibid.*

Hrvatske i ovisna o rezultatima referenduma. Pritom je predviđena jednostavnija mogućnost za razdruživanje (odcjepljenje) te je određeno da u izvanrednim prilikama radi zaštite suvereniteta Republike Hrvatske, Sabor može donijeti odluku o razdruživanju (odcjepljenju) dvotrećinskom većinom prisutnih, a ne nužno svih zastupnika.¹²⁸ U tom trenutku iz ustavnog teksta još nije bila jasno definirana razlika između odcjepljenja i razdruživanja, već se ona pokazala u narednim mjesecima preko Rezolucije o prihvaćanju postupka razdruživanja od SFRJ i ostalih republika te u ustavnim aktima od 25. lipnja 1991. Neovisno o tome, Ustavom je u suštini utvrđen smjer za daljnji ustavni razvoj, i to u obliku preuređene Jugoslavije koja će zadovoljiti hrvatske interese ili u obliku proglašenja hrvatske neovisnosti.

5.3. Rezolucija o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ i o mogućem savezu suverenih republika

Sabor Republike Hrvatske je 21. veljače 1991. prihvatio Rezoluciju Skupštine Slovenije o prijedlogu za sporazumno razdruživanje SFRJ te je usvojio Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ i o mogućem savezu suverenih republika. Pritom se pozivao na neotuđivo i nepotrošivo pravo hrvatskog naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima i državama.

Rezolucijom je predviđen nastanak novih država koje su „suverene u punom smislu riječi na cjelokupnom prostoru u okviru postojećih republičkih granica.“¹²⁹ U skladu s time je određeno da se razdruživanjem, uz poštovanje međunarodnog prava, trebao odrediti smjer za konačni dogovor o uređenju međusobnih odnosa. Razdruživanjem su se htjele izbjeći negativne posljedice secesije. Naime, prilikom secesije bi međunarodna zajednica trebala prihvatiti novonastalu državu, a države općenito nisu sklone prihvaćanju novih država koje su nastale bez sporazuma s prethodnom čiji su bile dio.¹³⁰ Ustanovljeno je da razdruživanje SFRJ treba provesti bez štete za bilo koju državu te se postupak trebao dovršiti do 30. lipnja 1991.¹³¹

¹²⁸ Čl. 135., *Ibid.*

¹²⁹ Rezolucija o prihvaćanju postupka za razdruženje SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih republika NN 8/1991 (186).

¹³⁰ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 352.

¹³¹ Rezolucija o prihvaćanju postupka za razdruženje SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih republika NN 8/1991 (186).

5.4. Proglašenje samostalnosti Republike Hrvatske

U Hrvatskoj je u svibnju 1991. održan referendum na kojem je izražena volja hrvatskih građana za osamostaljenje i ustanovljenje suverene i samostalne Hrvatske.¹³² Slijedom referendumskih rezultata i usporedno sa Slovenijom, Sabor Republike Hrvatske je 25. lipnja 1991. usvojio dva akta od značaja za budućnost Hrvatske: Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske i Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske.

5.4.1. Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske

Sabor Republike Hrvatske je donošenjem Ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, proglasio Hrvatsku suverenom i samostalnom državom. U Odluci je utvrđeno da se pokreće postupak razdruživanja od drugih republika i od SFRJ te postupak za međunarodno priznanje. Hrvatska je sebe smatrala slijednicom bivše SFRJ i kao takva je prihvatila primjenu međunarodnopravnih pravila vezanih za sukcesiju država. Uz to, određeno je i da teritorij Hrvatske ostaje u onim granicama u kojima je bio i u okviru dotadašnje SFRJ. Izražena je spremnost Republike Hrvatske na suradnju i poštivanje jednakih prava drugih republika. Odluka je trebala stupiti na snagu u trenutku kada ju proglasi Sabor.¹³³

Odluka je temeljena na neotuđivom, nepotrošivom, nedjeljivom i neprenosivom pravu hrvatskog naroda na samoodređenje, uključujući pravo na razdruživanje i udruživanje s drugim narodima i republikama, te na referendumskim rezultatima i činjenici da SFRJ više ne funkcionira a pri čemu dolazi do grubog kršenja ljudskih prava, prava nacionalnih manjina i prava federalnih jedinica. Osim toga, iskazano je da federalno uređenje ne omogućuje rješavanje državno-političke i gospodarske krize, a da među republikama SFRJ nije došlo do sporazuma koji bi omogućio da se federativna savezna država preustroji u savez suverenih država.¹³⁴

Pravo na samoodređenje je, u odnosu na hrvatski Ustav 1990., bilo samo djelomice jednako definirano te poprimilo značajne izmjene. Ono je i dalje bilo pravo isključivo hrvatskog naroda pri čemu je zadržalo značajke neotuđivosti, nepotrošivosti, nedjeljivosti i neprenosivosti. Razliku u

¹³² Odluka predsjednika Republike Hrvatske, Milardović, A., *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske*, Alineja, Zagreb, 1992., str. 83.

¹³³ Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, NN 31/1991 (872).

¹³⁴ *Ibid.*

odnosu na Ustav 1990. čini to što se ustavno pravo na odcjepljenje (koje se nalazilo u preambuli te mu je nositelj bio hrvatski narod), zamijenilo pravom na razdruživanje koje je zajedno s odcjepljenjem bilo regulirano u normativnom dijelu Ustava 1990. te se odnosilo na pravo Republike Hrvatske i omogućavalo njezine daljnje postupke vezane za ostanak u SFRJ. Osim toga, Odlukom je izrijekom utvrđeno da se pravo naroda na samoodređenje, uključujući razdruživanje i udruživanje primjenjuje na odnose s narodima i državama, dok u Ustavu nije bilo izrijekom navedeno primjenjuje li se to pravo u odnosu prema drugim narodima i/ili državama.¹³⁵

Osim što je Odluka utemeljena na pravu naroda samoodređenje, ona se pozivala i rezultate održanog referenduma u Hrvatskoj na kojem je izražena želja za osamostaljenjem i ustanovljenjem suverene i samostalne Hrvatske. Nadalje se, uz nefunkcionalnost savezne države, naglasilo da se krše ljudska prava, prava nacionalnih manjina i prava federalnih jedinica te da, unatoč pokušajima, nije moguće postići dogovor oko preuređenja zajedničke države. Prema tome su se, u kontekstu vanjskog vida prava na samoodređenje u međunarodnom pravu, iskazale osnove za odvajanje od zajedničke države i ustanovljenja vlastite samostalne države pojedinog naroda (*remedial secession*). Kao uvjet održavanja federacije, nije bilo postavljeno samo poštivanje ljudskih i manjinskih prava nego i poštivanje prava federalnih jedinica, što je uostalom i odgovaralo činjenici da su republike bile konstitutivni dijelovi SFRJ. Uz to, zaštita poštivanja prava federalnih jedinica omogućavala je da se u procesu razdruživanja naglasi uloga republika i da se tako spriječi prekrajanje republičkih granica prema nacionalnoj pripadnosti stanovništva unutar tih republika.

5.4.2. Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske

Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske bila je akt političke prirode te su u njoj obrazloženi pravno-povijesni argumenti proglašenja hrvatske neovisnosti. Utvrđeno je da „u razdoblju nametnutog centralističkog i totalitarističkog sustava SFRJ, Republika Hrvatska nije mogla promicati i štititi svoje političke, gospodarske, kulturne i ine interese pa je stoga neprestano jačala težnja za razdruživanjem iz jugoslavenske državne zajednice“. Nadalje je navedeno da se: „organiziranim odmetništvom i terorizmom, poticanim izvan Republike Hrvatske narušava ustavni poredak i integritet Republike Hrvatske“ i da se sprječava provedba demokratskih odluka na izborima i referendumu za neovisnost. Prema tome je Deklaracija u prvi plan stavila

¹³⁵ *Ibid.*

poštivanje prava Republike Hrvatske (a ne samo hrvatskog naroda) unutar SFRJ, čime se nadovezala na Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnost Republike Hrvatske u dijelu u kojem se poštivanje prava federalnih jedinica postavilo jednom od pretpostavki održanja federacije.

Iskazivanjem da se narušava ustavni poredak i integritet Republike Hrvatske, navedeni su razlozi iz hrvatskog Ustava 1990. po kojima su hrvatski republički organi, radi zaštite suvereniteta i interesa Republike Hrvatske, bili ovlašteni donijeti potrebne odluke, a među kojima onda i odluku o razdruživanju (odcjepljenju). Nadalje je utvrđeno da je prema Ustavima FNRJ i SFRJ, Republika Hrvatska (a ne hrvatski narod), bila ta koja je imala pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na odcjepljenje. Iako je pravo na samoodređenje iz saveznih ustava uključivalo i pravo na odcjepljenje, Republika Hrvatska je odredila da mijenja svoj položaj i državno-pravni odnos prema SFRJ na način da sudjeluje u razdruživanju SFRJ.¹³⁶ Dakle, unatoč tomu što su se u Ustavnoj odluci i Deklaraciji navele osnove za to da se Hrvatska proglasi neovisnom na temelju vanjskog vida prava naroda na samoodređenje (*remedial secession*), Hrvatska je odlučila sudjelovati s drugim republikama u postupku razdruživanja SFRJ i tako izbjeći moguće negativne posljedice secesije.

5.4.3. Zajednička (Brijunska) deklaracija

Nakon hrvatskih i slovenskih akata o neovisnosti, JNA je pod izlikom očuvanja granica, započela oružanu intervenciju na Sloveniju koju je slovenska Skupština proglasila agresijom.¹³⁷ Nakon stvarnog neuspjeha te intervencije 4. srpnja 1991. postignut je Sporazum o apsolutnom prekidu vatre te je dogovoreno i povlačenje JNA iz Slovenije. Unatoč prvotnim neuspjelim dolascima u Jugoslaviju i pokušajima dogovora delegacije Europske ekonomske zajednice (dalje: EEZ), 7. srpnja 1991. potpisana je Zajednička (Brijunska) deklaracija, kojom su, između ostalog, određeni hitni i bezuvjetni pregovori. Prema dogovoru, ali ne i samom tekstu Deklaracije, nastupila je tromjesečna odgoda primjene slovenskih i hrvatskih odluka o neovisnosti. Predviđeno je da se u tom vremenu pregovorima pronađe dogovor za rješenje krize.¹³⁸

¹³⁶ Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske, NN 31/1991 (873)

¹³⁷ Guštin, D., *op. cit.* u bilj. 108., str. 100.; Goldstein, I., *op. cit.* u bilj. 107., str. 393

¹³⁸ vidi: Zajednička deklaracija (Brijunska deklaracija) u: Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 114.

U deklaraciji su najprije konstatirane okolnosti njezina donošenja i načela daljnjeg postupanja: hitan i bezuvjetan početak pregovora za rješavanje krize te carinski i granični režimi te slanje međunarodne promatračke misije u Sloveniju, a možda i u Hrvatsku.

Pravo naroda na samoodređenje je utvrđeno jednom od temeljnih postavki za pregovore. Određeno je da se oni moraju odvijati u skladu s poštivanjem Helsinškog završnog akta i Pariške povelje o novoj Europi i da se to: „posebno odnosi na ljudska prava, uključujući i pravo naroda na samoodređenje u skladu s Poveljom Ujedinjenih naroda i odgovarajućih normi međunarodnog prava, što znači i onih koje se odnose na teritorijalni integritet država.“¹³⁹ Stoga je Zajedničkom (Brijunskom) deklaracijom međunarodno pravo određeno kao podloga za tumačenje i primjenu prava naroda na samoodređenje. Takvu ulogu međunarodnog prava je u narednim mjesecima, u sklopu Mirovne konferencije o Jugoslaviji pod pokroviteljstvom EEZ-a potvrdilo i Arbitražno povjerenstvo osnovano u sklopu Konferencije.

5.4.4. Odluka od 8. listopada 1991. o raskidu svih državno-pravnih veza s bivšom SFRJ i njezinim republikama

Po isteku tromjesečnog moratorija, hrvatski Sabor je 8. listopada 1991. donio Odluku o raskidu svih državno-pravnih sveza na temelju kojih je Hrvatska zajedno sa ostalim republikama i pokrajinama tvorila dotadašnju SFRJ. Nadalje je utvrđeno da je SFRJ kao državna zajednica prestala postojati, što zapravo znači da se raspala.¹⁴⁰ Određeno je da Hrvatska neće priznati valjanim ni jedan pravni akt bilo kojeg tijela koje nastupa u ime bivše federacije. Izraženo je da Hrvatska priznaje samostalnost i suverenost ostalih republika bivše SFRJ, na temelju načela uzajamnosti i da je spremna na uspostavu i razvoj odnosa s onim republikama s kojima nije u oružanom sukobu.¹⁴¹

Prilikom donošenja Odluke, Sabor je polazio od rezultata održanog referenduma za osamostaljenje i ustanovljenje suverene i samostalne Hrvatske, ustavnopravnih akata o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske od 25. lipnja 1991. Istovremeno, Sabor je utvrdio i da je istekao tromjesečni moratorij o odgodi primjene Ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske te da su se u vremenu tog moratorija intenzivirale akcije JNA i srpskih terorista na Hrvatsku. U konačnici je utvrđeno da SFRJ kao državna zajednica više ne postoji. Pravo na samoodređenje je utvrđeno kao neotuđivo pravo Republike Hrvatske. Unatoč tomu što ta Odluka u svome nazivu nije sadržavala ni pravo na odcjepljenje ni pravo na razdruživanje, iz pojma „raskida veza“ te činjenice da je nakon isteka moratorija na snagu stupila Ustavna odluka

¹³⁹ Zajednička deklaracija (Brijunska deklaracija) u: Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 114.

¹⁴⁰ Andrassy *et al.*, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 343.

¹⁴¹ Odluka, NN 53/1991 (1265)

od 25. lipnja 1991., jasno je da se i Odluka od 8. listopada 1991. odnosila na razdruživanje Hrvatske od Jugoslavije.¹⁴²

6. Pravo naroda na samoodređenje u raspadu Jugoslavije

Tijekom moratorija su se na Hrvatsku nastavili udruženi napadi JNA i srpskih pobunjenika koji su u konačnici rezultirali sve većom okupacijom hrvatskog teritorija i akcijama etničkog čišćenja hrvatskog i ostalog nesrpskog stanovništva. EEZ je krajem kolovoza 1991. uspostavio Mirovne konferencije o Jugoslaviji. Na Konferenciji su sudjelovali predstavnici EEZ-a i njezinih država članica, predstavnici Predsjedništva i Vlade tadašnje Jugoslavije i predsjednici republika koje su sačinjavale Jugoslaviju.¹⁴³ Konferencija u konačnici nije dovela do prestanka sukoba ali je značajno što je u njezinom sklopu osnovano već spomenuto Arbitražno (tzv. Badinterovo) povjerenstvo. Povjerenstvo je osnovano kao rezultat inicijative EEZ-a, ali je imalo i potporu SAD-a i Sovjetskog Saveza.¹⁴⁴ Bavilo se pravnom dimenzijom raspada Jugoslavije i formiranja novih država. Bilo je ovlašteno donositi pravno obvezujuće odluke i pravno neobvezujuća mišljenja. U konačnici je utjecalo na shvaćanje raspada Jugoslavije i priznanja država, ali i na razvoj međunarodnog prava.¹⁴⁵ Povjerenstvo su činili predsjednici ustavnih sudova Španjolske, Njemačke, Belgije i Italije, a na čelu je bio predsjednik francuskog Državnog savjeta Robert Badinter.¹⁴⁶ Iako su članovi Povjerenstva bili ugledni ustavni pravници, oni su većinom odlučivali prema međunarodnom pravu.¹⁴⁷

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Deklaracija o Jugoslaviji, Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 123.

¹⁴⁴ Ragazzi, M., *Conference on Yugoslavia Arbitration Commission: Opinions and Questions Arising from the Dissolution of Yugoslavia*, Cambridge University Press, International Legal Materials, sv. 31, br. 6. (1992), str. 1489.

¹⁴⁵ Metelko, J., *Sukcesija država s posebnim osvrtom na raspad bivše Jugoslavije*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 1999., str. 264 – 265., suprotno vidi u: Roth, B. R., *Ne – konsenzualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi*, Politička misao, god. 52, br. 1, 2015 (48 – 78),

¹⁴⁶ Ragazzi, M., *op. cit.* u bilj. 144., str. 1488.

¹⁴⁷ McWhinney, E., *Self-determination of Peoples and Plural-ethnic States, Secession and State Succession and the Alternative Federal Options*, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, sv. 294., str. 29

6.1. Deklaracija o Smjernicama za priznavanje novih država u istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu i Deklaracija o Jugoslaviji od 16. prosinca 1991.

EEZ je 16. prosinca 1991. usvojio dvije deklaracije ključne za priznanje država. Deklaracijom o „Smjernicama za priznavanje novih država u istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu“ (dalje: Smjernice) izraženi su kriteriji za priznanje, dok su u Deklaraciji o Jugoslaviji postavljena procesna pravila za priznanje. Naime, prema međunarodnom pravu je za postojanje države potrebno da su zadovoljeni kriteriji postojanja: teritorija, stanovništva i organizacije vlasti neovisne o drugoj državi.¹⁴⁸ Osim toga, prevladava mišljenje da priznanje države ima samo deklaratoran učinak te da je priznanje diskrecijska odluka pojedine države. Međutim, prihvaćeno je i to da države, skupine država ili međunarodne organizacije mogu postaviti uvjete za priznanje pojedine države, država neke regije ili države općenito. U skladu s time, članice EEZ-a su Smjernicama i Deklaracijom postavile dodatne kriterije novim državama s područja Jugoslavije koje su htjele zadobiti međunarodno priznanje. Pritom su se kriteriji odnosili na poštivanje ljudskih i manjinskih prava te prihvaćenog međunarodnog prava.¹⁴⁹

Smjernice su se pozivale na načela Helsinškog završnog akta i Pariške povelje, a osobita pažnja je pridana pravu na samoodređenje, koje se odnosilo na države koje su htjele zadobiti međunarodno priznanje. Pritom se nije jamčilo da će se države koje ispune te kriterije uistinu i priznati, nego da će se samo „otvoriti mogućnost priznanja održava od strane Zajednice i njezinih država članica te uspostavljanje diplomatskih odnosa“.¹⁵⁰ U Deklaraciji o Jugoslaviji, članice EEZ-a su uvjetno priznale neovisnost jugoslavenskih republika. Određeno je da će priznanje stupiti na snagu 15. siječnja 1992., ali samo pod uvjetom države bivše Jugoslavije, koje su htjele zadobiti međunarodno priznanje postupe po propisanim pravilima. Države su morale u molbi za priznanje izjaviti da žele biti priznate kao nezavisne države; da prihvaćaju obveze iz Smjernica; da prihvaćaju obveze o poštivanju ljudskih prava i prava nacionalnih i etničkih grupa i da namjeravaju i dalje podržavati rad glavnog tajnika UN-a i Konferencije za mir u Jugoslaviji. Svoje molbe za priznanje su do 23. prosinca 1991. trebale dostaviti Predsjedniku Konferencije koji ih je zatim slao

¹⁴⁸ Andrassy, *op. cit.* u bilj. 140, str 81.

¹⁴⁹ Andrassy, *op. cit.* u bilj. 140., 93 - 94

¹⁵⁰ Deklaracija o „Smjernicama“ za priznavanje novih država u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu., Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 136.

na mišljenje Povjerenstvu.¹⁵¹ Bilo je predviđeno da nakon toga države dobiju dokument o procesnim pravilima i rokovima za rad Povjerenstva te upitnik koji su trebale ispuniti.¹⁵²

6.2. Mišljenja Arbitražnog povjerenstva Mirovne konferencije o Jugoslaviji vezana uz pravo naroda na samoodređenje i raspad Jugoslavije

Arbitražno povjerenstvo Mirovne konferencije o Jugoslaviji (od 1992., Mirovna konferencija o bivšoj Jugoslaviji) u svojoj je praksi donijelo više mišljenja koja su se odnosila na pojedine konkretne situacije i odgovarajuća pitanja sukoba u Jugoslaviji, a neposredno ili posredno su se odnosila na pravo na samoodređenje. U trenutku njihova donošenja, pojedina mišljenja je bilo nemoguće provesti te je bilo upitno koliko će se ona uopće moći provesti i u budućnosti. Neovisno o tome, promjene stanja na terenu i značaj mišljenja u kontekstu međunarodnog poretka, utjecali su na to da mišljenja budu među važnim činiocima rješenja sukoba na području bivše Jugoslavije te uspostave odnosa između bivših republika nakon okončanja sukoba. Ujedno, ta mišljenja svoj potencijalni značaj imaju i u sklopu širih međunarodnih odnosa pa i razvoja međunarodnog prava. U nastavku ćemo stoga navesti i sažeto analizirati najvažnija od tih mišljenja.

6.2.1. Mišljenje br. 2 od 11. siječnja 1992.

Povjerenstvo je odgovor vezan za pitanje oko prava na samoodređenje dalo u Mišljenju br. 2 od 11. siječnja 1992. Srbija je preko predsjedatelja Konferencije uputila pitanje: „Ima li srpsko stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao jedan od konstitutivnih jugoslavenskih naroda, pravo na samoodređenje?“¹⁵³ U tako sastavljenom pitanju, pomiješani su elementi međunarodnog javnog i jugoslavenskog ustavnog prava. Iz međunarodnog je preuzet naziv pravo na samoodređenje ali ujedno nije naveden i njegov sadržaj prava na odcjepljenje koje je ono imalo u jugoslavenskim ustavima. Pritom se svejedno spominjanjem konstitutivnih jugoslavenskih naroda tražilo detaljnije ulaženje u ustavno uređenje odnosa unutar Jugoslavije. Potvrdnim

¹⁵¹ Deklaracija o Jugoslaviji, Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 137.

¹⁵² Zahtjev za priznanje – upitnik, Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 138 – 143.

¹⁵³ Mišljenje br. 2., Politička misao, sv. 33, br. 1, (1996.), str. 166 - 177

odgovorom bi se zapravo odobrilo odcjepljenje srpskog stanovništva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹⁵⁴

Povjerenstvo je pitanje razmatralo u kontekstu međunarodnog prava te je utvrdilo da u međunarodnom pravu nisu jasno određene posljedice prava na samoodređenje. Neovisno o tome, jasno je određeno da primjena tog prava ne smije dovesti do promjene granica koje su postojale u vremenu proglašenja neovisnosti (*uti possidetis iuris*).¹⁵⁵ Ograničilo se na razmatranje prava na samoodređenje kao načela koje omogućuje pojedincima manjinskog stanovništva ostvarenje prava unutar države. Pritom je Povjerenstvo postavilo međunarodno pravo kao polaznu točku za tumačenje, prilagodbu i primjenu prava na samoodređenje i nije ulazilo u pravo na samoodređenje u ustavnom pravu Jugoslavije.¹⁵⁶

Povjerenstvo je u Mišljenju utvrdilo da država u kojoj žive jezične, vjerske ili etničke manjine, treba tim manjinama priznati identitet i osigurati poštovanje manjinskih prava. Nadalje se referiralo na međunarodne paktove iz 1966. U tom kontekstu je smatralo je da je pravo na samoodređenje načelo koje omogućuje svakom pojedincu zaštitu njegovih prava. Mišljenje Povjerenstva se u konačnici osnivalo na poštivanju ljudskih i manjinskih prava, ali u skladu s međunarodnim pravom i preuzetim obvezama. Povjerenstvo nije izrazilo tumačenje, nego samo prijedlog kako se pravo na samoodređenje može primijeniti. U konkretnom slučaju, htjelo je postići da se Srbima omogući izražavanje njihove nacionalnosti i da im se osiguraju građanska i politička prava a da se pritom izbjegne fragmentacija i slabljenje države.¹⁵⁷ Utvrđeno je da svaka republika treba svim pripadnicima manjina i etničkih skupina zajamčiti sva prava i slobode prema međunarodnom pravu.¹⁵⁸ Stoga je Povjerenstvo pravo na samoodređenje razmatralo u kontekstu ljudskih prava koja pripadaju pojedincima a ne kao pravo koje bi omogućilo da se neka etnička skupina odcijepi iz države.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Degan, V-Đ., *Samoodređenje naroda i teritorijalna cjelovitost države u uvjetima raspada Jugoslavije*, str. 16., 17.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ Pellet, A., *The Opinions of the Badinter Committee – A Second Breath for the Self – Determination of Peoples*, *European Journal of International Law*, sv. 3, br. 1, 1992, (178–185), str. 179 - 180 .

¹⁵⁸ Mišljenje br. 2., *op. cit.* u bilj. 158.

¹⁵⁹ Čepulo, D., *op. cit.* u bilj. 26, str. 358.

6.2.2. Mišljenje br. 1 od 29. studenog 1991., Mišljenje br. 8 od 4. srpnja 1992.

Mišljenjem br.1. od 29. studenog 1991. Povjerenstvo je odgovaralo na to radi li se o secesiji republika iz SFRJ i prestanku postojanja federacije (na osnovi republičkih odluka) ili se radi o raspadu SFRJ i sukcesiji republika (na osnovi podudarnih volja većine republika). Povjerenstvo je polazilo od toga da je pitanje postojanja neke države samo činjenično pitanje a da je međunarodno priznanje samo deklaratorno. Mišljenje je temeljilo na činjenicama: da su republike izrazile želju za neovisnošću putem odluka i/ili referendumima; da tijela savezne vlasti ne funkcioniraju prema biti federativne države te da oružani sukob i dalje traje. Utvrdilo da je SFRJ u procesu raspada i da se po pitanju novih država radi o sukcesiji.¹⁶⁰

Mišljenjem br. 8. od 4. srpnja 1992. Povjerenstvo je odgovaralo na pitanje je li raspad SFRJ okončan. U razmatranju postavljenog pitanja, utvrdilo je da je raspad način prestanka postojanja države. Pritom je bitno odredila i sam pojam raspada federacije: „Povjerenstvo smatra da se postojanje federativne države, sastavljene od nekoliko zasebnih entiteta, dovodi u pitanje kad se većina tih entiteta, koji uključuju veći dio teritorija i pučanstva, proglasi neovisnim državama pa savezna vlast više ne može djelotvorno funkcionirati.“ U daljnjem dijelu mišljenja, Povjerenstvo je utvrdilo značajne događaje koji su potvrđivali proces raspada: održavanje referendumu u Bosni i Hercegovini na kojem je većina stanovnika glasala za neovisnost republike; Srbija i Crna Gora su stvorile novu državu Saveznu Republiku Jugoslaviju i proglasile novi ustav; bivše jugoslavenske republike su se većinom uzajamno priznale i tako pokazale da vlast federativne države više ne postoji na teritoriju novoosnovanih država; zajednička savezna tijela ne postoje; bivši nacionalni teritorij i pučanstvo SFRJ su u potpunosti pod suverenom vlasti novih država; Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija su stekle međunarodno priznanje i primljene su u članstvo UN-a; rezolucije Vijeća sigurnosti i deklaracija Europskog vijeća spominju „bivšu SFRJ“; odbijen je zahtjev Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) da automatski nastavi članstvo bivše SFRJ u UN-u. Prema tome, utvrđeno je da je proces raspada SFRJ završen i da SFRJ više ne postoji.¹⁶¹

Iz svega proizlazi da je raspad države utvrđen jednim od načina prestanka postojanja države pri čemu su ključni elementi bili nemoć savezne vlasti i iskazi većine entiteta federacije da žele

¹⁶⁰ Mišljenje br. 1., u: *op . cit.* u bilj. 158.

¹⁶¹ Mišljenje br. 8, u: *op . cit.* u bilj. 158.

neovisnost.¹⁶² Ti su akti kod Hrvatske i Slovenije obuhvaćali referendume te odluke republičkih tijela, dok je u Makedoniji referendum bio izravan iskaz volje dok je sam čin traženja priznanja tu volju i potvrdio. U Bosni i Hercegovini je najprije volja bila iskazana rezolucijom, a kasnije je potvrđena i referendumom.¹⁶³

6.2.3. Mišljenja od 11. siječnja 1991.: Mišljenje br. 4., Mišljenje br. 5, Mišljenje br. 6, Mišljenje br. 7

U skladu s usvojenim deklaracijama EEZ-a od 16. prosinca 1991., Povjerenstvo je imalo i značajnu ulogu po pitanju međunarodnog priznanja država. Prema zaprimljenim izjavama država, razmatralo je jesu li one ispunile kriterije iz Smjernica. Molbe za priznanje su dale Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Bosna i Hercegovina.¹⁶⁴

Povjerenstvo je ocijenilo da je Makedonija ispunila uvjete za priznanje.¹⁶⁵ No, u to je vrijeme samo ime Makedonija bilo predmetom spora između Grčke i Makedonije pa su države članice EEZ-a odstupile od mišljenja Povjerenstva i u tom trenutku nisu priznale Makedoniju.¹⁶⁶ U mišljenju o međunarodnom priznanju SR Bosne i Hercegovine, Povjerenstvo je najprije iznijelo akte, izjave i obveze kojima je izražena volja Bosne i Hercegovine za time da postane samostalna i neovisna država, no nadalje je istaknulo da se srpski članovi Predsjedništva nisu pridružili tim izjavama i obvezama te da je „srpski narod Bosne i Hercegovine“ plebiscitom izrazio želju za „zajedničkom jugoslavenskom državom“; da je „Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“ izglasala rezoluciju za formiranje “Srpske republike Bosne i Hercegovine” u okviru federalne jugoslavenske države, u slučaju da bi muslimanske i hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini odlučile promijeniti stav o Jugoslaviji; te da je „Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“ proglasila nezavisnost “Srpske Republike Bosne i Hercegovine”. U skladu s tim činjenicama i s obzirom na ustavne odredbe o jednakosti muslimanskog, srpskog i hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, Povjerenstvo je smatralo da nije u potpunosti iskazana volja naroda Bosne i

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ Hrvatska je 19. prosinca podnijela zahtjev za priznanjem a Sabor RH je 28. prosinca 1991. Zaključkom podržao taj zahtjev i prihvatio Deklaraciju o smjernicama i Deklaraciju o Jugoslaviji, u: Milardović, A., *op. cit.* u bilj. 132., str. 147

¹⁶⁵ Mišljenje br. 6, u: Ragazzi, M., *op. cit.* u bilj. 144.

¹⁶⁶ Makedoniju su države ipak priznavale tijekom 1992. i 1993. a u UN je primljena u travnju 1993. pod nazivom Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, vidi detaljnije u: Craven, M. C. R., *The european community arbitration commission on Yugoslavia*, British Yearbook of International Law, sv. 66, br. 1, 1995, (333–413), str. 371.,

Hercegovine. Smatralo je da bi Bosna i Hercegovina trebala osigurati da iskaz volje bude potpun i da bi to mogla učiniti referendumom.¹⁶⁷ U skladu s time, međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine nastupilo je nakon provođenja referenduma.

Povjerenstvo je utvrdilo da Slovenija ispunjava potrebne pretpostavke, a države članice EEZ-a su ju onda i priznale.¹⁶⁸ Povjerenstvo je smatralo da Hrvatska treba dopuniti Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima nacionalnih manjina od 4. prosinca 1991., a Hrvatska je potvrdila spremnost da u budućnosti to i učini. Zaključeno je da je u svim ostalim pitanjima ispunjavala potrebne uvjete za priznanje država članica EEZ-a pa je 15. siječnja 1992. uslijedilo međunarodno priznanje Hrvatske.¹⁶⁹

7. Zaključak

Pravu naroda na samoodređenje nedostaje općeprihvaćena definicija, što postavlja izazove glede tumačenja, primjene i regulacije toga prava. U međunarodnoj zajednici izaziva prijetnje među državama koje se vode vlastitim interesima pa se teško postiže konsenzus oko regulacije i primjene prava naroda na samoodređenje u pojedinom slučaju. Ipak, prihvaćeno je u međunarodnom pravu te sadržano u brojnim međunarodnim dokumentima, a osim toga može biti sadržano i u ustavnom pravu pojedine države, kao što je to bio slučaj ustavnog prava bivše Jugoslavije.

Pravo naroda na samoodređenje bilo je sadržano u temeljnim aktima i saveznim i republičkim ustavima federalne Jugoslavije pri čemu nije uvijek bilo jednako formulirano. U većini slučajeva je utvrđeno kao pravo naroda na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje. U pojedinim ustavima sadržavalo i pravo na ujedinjenje, dok je u nekim hrvatskim ustavima umjesto prava na ujedinjenje navedeno pravo na udruženje. Neovisno o razlikama u formulaciji, pravo naroda na samoodređenje je uvijek bilo vezano za volju naroda za ujedinjenje (a u slučaju slovenskog ustava 1974., za volju za udruženje) u zajedničku državu. Kao nositelj prava je bio utvrđen, osim u slučaju ustava Bosne i Hercegovine, isključivo jedan većinski narod

¹⁶⁷ Mišljenje br. 4, u: Ragazzi, M., *op. cit.* u bilj. 144.

¹⁶⁸ Mišljenje br. 6., u: Ragazzi, M., *op. cit.* u bilj. 144.

¹⁶⁹ Mišljenje br. 5, u: Ragazzi, M., *op. cit.* u bilj. 144.

pojedine republike. U ustavima Bosne i Hercegovine, zbog specifičnog sastava stanovništva, pravo na samoodređenje nije bilo isključivo pravo jednog naroda već zajednice triju naroda (Srba, Hrvata i Muslimana).

Pravo naroda na samoodređenje bilo je sadržano u svim aktima ključnima za stvaranje neovisne Hrvatske. Bilo je utvrđeno kao pravo naroda ili kao pravo Republike Hrvatske. U Ustavu od 22. prosinca 1990. u preambuli je bilo određeno kao pravo hrvatskog naroda na temelju kojeg je ustanovljena njegova nacionalna država, dok je u normativnom dijelu kao pravo Republike Hrvatske omogućavalo donošenje odluke o zaštiti interesa i suvereniteta Republike Hrvatske, pa tako i donošenje odluke o razdruživanju (odcjepljenju). Pravo na samoodređenje je u Ustavnoj odluci od 25. lipnja 1991. utvrđeno je kao pravo hrvatskog naroda, a u Deklaraciji od 25. lipnja 1991. kao pravo Republike Hrvatske. U Odluci o raskidu svih državno-pravnih veza s bivšom SFRJ i njezinim republikama od 8. listopada 1991., utvrđeno je kao pravo Republike Hrvatske.

Osim toga, u sklopu prava naroda na samoodređenje, hrvatski akti iznosili su i pravo na odcjepljenje ili razdruživanje te na udruživanje s drugim narodima i/ili republikama. U hrvatskom Ustavu od 22. prosinca 1990. je u preambuli navedeno pravo na odcjepljenje dok je u normativnom dijelu navedeno pravo na odcjepljenje (razdruživanje). Nakon usvajanja Rezolucije o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ i o mogućem savezu suverenih republika, Ustavna odluka od 25. lipnja 1991. navodila je pravo na razdruživanje dok je Deklaracija od 25. lipnja 1991. navodila da je Hrvatska prema saveznim ustavima imala pravo na odcjepljenje ali mijenja svoj položaj i državno-pravni odnos prema SFRJ i da sudjeluje u postupku razdruživanja. Odluka o raskidu svih državno-pravnih sveza s bivšom SFRJ i njezinim republikama omogućila je da se okonča postupak razdruživanja.

Deklaracijom o Smjernicama za priznavanje novih država u istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu te Deklaracijom o Jugoslaviji od 16. prosinca 1991., države članice EEZ-a postavile su kriterije za priznanje novih država. Pravo na samoodređenje se u tim aktima odnosilo na države koje su zahtijevale međunarodno priznanje. Arbitražno povjerenstvo je utvrdilo da u međunarodnom pravu ne postoje jasan sadržaj i implikacije prava na samoodređenje te je samoodređenje razmatrala kao načelo za zaštitu prava pojedinaca koji pripadaju nacionalnim manjinama u pojedinoj državi. Pritom ono nije bilo navedeno kao pravo naroda na samoodređenje nego kao pravo na samoodređenje. Utvrđivanjem da je SFRJ u procesu raspada, mišljenje

Povjerenstva je bilo komplementarno konceptu razdruživanja koji su zagovarale Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina i Makedonija. Osim toga, pri razmatranju ispunjenosti kriterija za međunarodno priznanje, Povjerenstvo se referiralo na volju republika za neovisnošću koja je bila u skladu s izraženom voljom naroda te republike.

Slijedom navedenoga, pravo naroda na samoodređenje je u ustavnom pravu Jugoslavije podrazumijevalo pravo većinskog naroda, s iznimkom Bosne i Hercegovine, pojedine republike te je uključivalo i pravo na odcjepljenje a u ponekim ustavima pravo na ujedinjenje ili udruživanje. U procesu stvaranja neovisne Hrvatske, ono je bilo definirano kao pravo Republike Hrvatske koja je svojim aktima izražavala referendumsku volju naroda za neovisnošću države te je u konačnici uključivalo pravo na razdruživanje. U skladu s time, pravo na samoodređenje je i prema međunarodnoj praksi u slučaju raspada Jugoslavije, postavljeno kao pravo država da, u skladu s referendumske izraženom voljom naroda i u skladu s postavljenim kriterijima, zahtijevaju međunarodno priznanje.

Popis literature

1. Knjige

- 1.1. Andrassy, J., et al., Međunarodno pravo 1, Školska knjiga, Zagreb, 2010.
- 1.2. Barić, N., Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- 1.3. Bilandžić, D., Hrvatska moderna povijest, Golden marketing, Zagreb, 1999.,
- 1.4. Cassese, A., Self - determination of peoples: A legal reappraisal, Cambridge University Press, New York, 1995.
- 1.5. Čepulo, D., Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2023.
- 1.6. Čulinović, F., Jugoslavija između dva rata I, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961.
- 1.7. Đorđević, J. et al, Federalizam i regionalizam, Savremena administracija, Beograd, 1987.
- 1.8. Đorđević, J., Novi ustavni sistem, Savremena administracija, Beograd, 1964.,
- 1.9. Đorđević, J., Ustavno pravo, Savremena administracija, Beograd, 1986.
- 1.10. Đorđević, J., Uvod u ustavno pravo, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1965.
- 1.11. Fira, A, Moć i nemoć federacije, Dnevnik, Novi Sad, 1986.
- 1.12. Fira, A, Ustavnost i zakonitost, u: Ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije, Exportpress, Beograd, 1988.
- 1.13. Geršković, L. et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 1.14. Goldstein, I., Hrvatska povijest, Novi liber, Zagreb, 2003.
- 1.15. Krbek, I., Narodna Republika Hrvatska u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti, Zagreb, 1948.
- 1.16. Lenjin, V. I., Socijalizam i nacionalno pitanje, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- 1.17. Mecanović, I., Jugoslavenski ustavi, Zagreb, Zagreb, 1986.
- 1.18. Metelko, J., Sukcesija država s posebnim osvrtom na raspad bivše Jugoslavije, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 1999.
- 1.19. Milardović, A., Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske, Alineja, Zagreb, 1992.
- 1.20. Nobilo, M., Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata: 1990. - 1997., Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.
- 1.21. Pupiće, B., Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1987.

- 1.22. Radelić, Z.,: Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. od zajedništva do razlaza, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- 1.23. Ribičić, C.; Tomac, Z., Ustavne promjene: korak naprijed ili dva koraka nazad, Porodica i domaćinstvo, Zagreb, 1987.
- 1.24. Smerdel, B., Ustavno uređenje europske Hrvatske, Narodne novine, Zagreb, 2020.
- 1.25. Sruk, J., Ustavno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Informator, Zagreb, 1982.
- 1.26. Stefanović, J., Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo: knjiga I, Školska knjiga, Zagreb, 1965.
- 1.27. Stefanović, J., Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo: knjiga II, Školska knjiga, Zagreb, 1956.

2. Članci

- 2.1. Binder, G., The Case for Self-Determination, Stanford Journal of International Law, 1992. (223 – 170).
- 2.2. Bježančević, S., Povijesni razvoj prava na samoodređenje između dva rata – Lenjin vs. Wilson, Pravni vjesnik, god. 37, br. 3 – 4, 2021.
- 2.3. Caca, Đ., Ustavni koncept socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina, u: Ustavni razvoj Socijalističke Jugoslavije, Expopress, Beograd, 1988.
- 2.4. Craven, M. C. R., The european community arbitration commission on Yugoslavia, British Yearbook of International Law, sv. 66, br. 1, 1995, (333–413).
- 2.5. Degan, V. Đ., Hrvatska država u međunarodnoj zajednici: razvitak njezine međunarodnopravne osobnosti tijekom povijesti, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002.
- 2.6. Degan, V. Đ., Jugoslavija u raspadu: Mišljenje arbitražne komisije br. 1 od 7. prosinca 1991., Politička misao, sv. 28, br. 4., 1991., (50 – 61).
- 2.7. Degan, V. Đ., Samoodređenje naroda i teritorijalna cjelovitost država u uvjetima raspada Jugoslavije.
- 2.8. Dokument, Mišljenja Arbitražne komisije o procesu raspada i o kriterijima za prestanak postojanja bivše SFRJ, Politička misao, sv. 33, br. 1, 1996 (166 -177).
- 2.9. Gadkowski, T., The Principle of Self – Determination in the Context of Human Rights, Adam Mickiewicz University Law Review, 2017. (25 – 36).

- 2.10. Guštin, D., Slovenija, saveznica Hrvatske tijekom razlaza s jugoslavenskom državom (od „nenačelne koalicije“ do raspada vojnog saveza 1989. – 1991., Časopis za suvremenu povijest, sv. 4, br. 1, 2008., (85 – 104).
- 2.11. Ibler, V., Pravo naroda na samoodređenje i zloupotreba tog prava, Politička misao, vol 29 br. 2, 1992, (53 – 80).
- 2.12. Kardum L., Američki stavovi o jadranskom pitanju uoči Pariške mirovne konferencije, Politička misao (str. 132 – 145), sv. 25, br. 3, 1966.
- 2.13. McWhinney, E., Self-determination of Peoples and Plural-ethnic States, Secession and State Succession and the Alternative Federal Options, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, sv. 294.
- 2.14. Pellet, A., The Opinions of the Badinter Committee – A Second Breath for the Self – Determination of Peoples, European Journal of International Law, sv. 3, br. 1, 1992, (178–185).
- 2.15. Petranović, B.; Zečević, M., Jugoslavija 1918 – 1988: tematska zbirka dokumenata, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988.
- 2.16. Ragazzi, M., Conference on Yugoslavia Arbitration Commission: Opinions and Questions Arising from the Dissolution of Yugoslavia, Cambridge University Press, International Legal Materials, sv. 31, br. 6. (1992).
- 2.17. Rodriguez –Santiago, E., The Evolution of Self – Determination of Peoples in International Law, Cambridge University Press, (201-240), 2016.
- 2.18. Roth, B. R., Ne – konsenzualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi, Politička misao, god. 52, br. 1, 2015 (48 – 78).
- 2.19. Sterio, M., On the Right to External Self – Determination: „Selfistans,“ Secession and the Great Power's Rule, Cleveland – Marshall College of Law, 2009.
- 2.20. Šnuderl, M., Dve deklarativni normi naše ustave.

3. Pravni akti

- 3.1. Amandman LXV, NN 31/1990 (610).
- 3.2. Amandman X, Uradni list Socialistične Republike Slovenije, številka 32.
- 3.3. Amandman LXIII, Uradni list Socialistične Republike Slovenije, številka 32.

- 3.4. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations.
- 3.5. Conference on security and co-operation in Europe - Final act, Helsinki 1975.
<https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>
- 3.6. Deklaracija o Jugoslaviji od 16. prosinca 1991.
- 3.7. Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske, NN 31/1991 (873)
- 3.8. Deklaracija o „Smjernicama za priznavanje novih država i istočnoj Europi i Sovjetskom savezu“.
- 3.9. Odluka, NN 53/1991 (1265).
- 3.10. Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu.
- 3.11. Odluka o vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu Jugoslavije i nacionalnom komitetu narodnog oslobođenja Jugoslavije kao privremenim organima vrhovne narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme Narodnooslobodilačkog rata.
- 3.12. Odluka o proglašenju Ustava Socijalističke Republike Slovenije, u: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.13. Povelja Ujedinjenih naroda, NN 15/1993 (35).
- 3.14. Rezolucija o političkoj situaciji i neposrednim zadacima Nezavisne radničke partije i radničkog pokreta u Jugoslaviji.
- 3.15. Rezolucija Prvog zasjedanja ZAVNOH-a.
- 3.16. Rezolucija o prihvatanju postupaka za razdruženje SFRJ i o mogućem udruživanju u savez suverenih republika, NN 8/1991 (186).
- 3.17. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946. u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika,
- 3.18. Ustav Federativne Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika.
- 3.19. Ustav Federativne Narodne Republike Crne Gore, u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika, Službeni list FNRJ, 1948.
- 3.20. Ustav Narodne Republike Hrvatske, u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika,
- 3.21. Ustav Republike Hrvatske, NN 56/1990 (1092).

- 3.22. Ustav Federativne Narodne Republike Makedonije, u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika, Službeni list FNRJ, 1948.
- 3.23. Ustav Federativne Narodne Republike Slovenije, u: Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika, Službeni list FNRJ, 1948.
- 3.24. Ustav Federativne Narodne Republike Srbije, u : Ustav FNRJ i ustavi narodnih republika, Službeni list FNRJ, 1948.
- 3.25. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.26. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.27. Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, u: u Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.28. Ustav Socijalističke Republike Crne Gore, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.29. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, u Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.30. Ustav Socijalističke Republike Hrvatske, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.31. Ustav Socijalističke Republike Makedonije, u: u Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.32. Ustav Socijalističke Republike Makedonije, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.33. Ustav Socijalističke Republike Srbije, u: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.34. Ustav Socijalističke Republike Srbije, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.

- 3.35. Ustav Socijalističke Republike Slovenije, u: Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavima socijalističkih republika i statutima autonomnih pokrajina, Službeni list SFRJ, 1963.
- 3.36. Ustav Socijalističke Republike Slovenije, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.37. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, sv. 19, br. 14, Beograd, 1963.
- 3.38. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u: Geršković et al., Ustavi i ustavni zakoni, Informator, Zagreb, 1974.
- 3.39. Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, NN 31/1991 (872)
- 3.40. Zajednička deklaracija (Brijunska deklaracija)